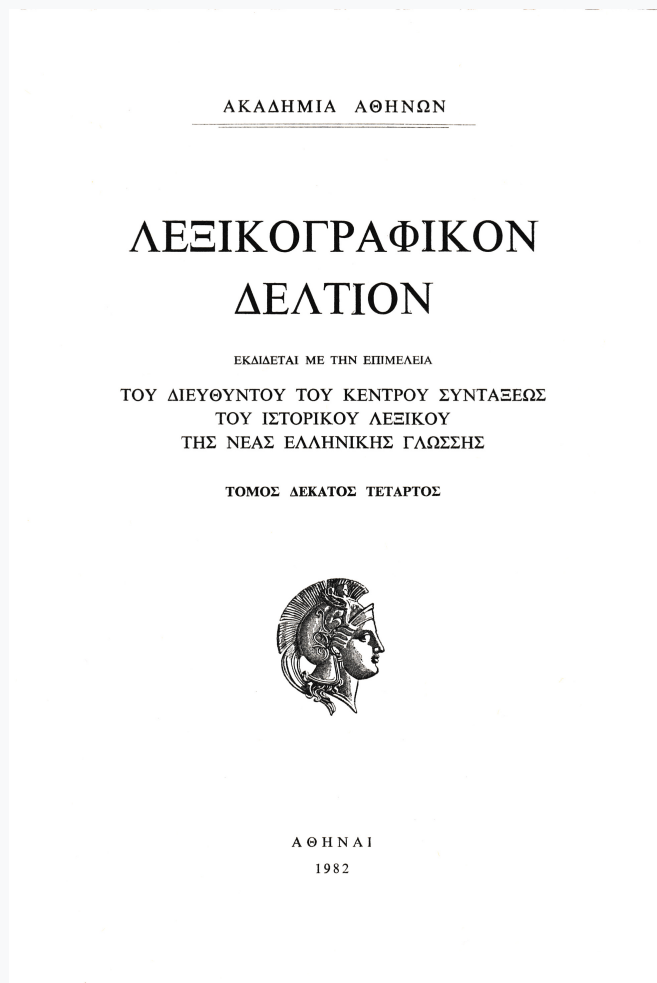

Lexicographic Bulletin

Vol 14 (1982)

Lexicographic Bulletin

Τὸ πρόβλημα τῶν ιδιωματικῶν στοιχείων στὴ
νεοελληνικὴ λογοτεχνία

Christoforos Charalampakis

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

1982

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE

14 (1982)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

1982

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΗΣ ΤΕ ΚΟΙΝΩΣ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ

Λεωφόρος Συγγροῦ 129 - Β. Δίπλα 1

Διευθυντής : ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΚΡΕΚΟΥΚΙΑΣ

ACADÉMIE D'ATHÈNES
CENTRE DE RÉDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE (LANGUE COMMUNE
ET DIALECTES)

129, Bd Sygrou - 1, rue V. Dipla. Athènes

Directeur : DÉMÈTRE A. KRÉKOUKIAS

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
<i>Δημητρίου Α. Κρεκούκια</i> : 'Αρχαιοπινῆ στοιχεῖα στὸ ἀγροτοποιο- μενικὸ λεξιλόγιο τῆς Λήμνου.....	5- 19
<i>Δημητρίου Α. Κρεκούκια</i> : 'Αρχαιοπινῆ ὀνόματα φυτῶν στὸ γλωσ- σικὸ ἰδίωμα τῆς 'Ικαρίας.....	21- 26
<i>Χριστοφόρου Γ. Χαραλαμπάκη</i> : Τὸ πρόβλημα τῶν ἰδιωματικῶν στοιχείων στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία.....	27- 51
<i>Christoph Charalambakis</i> : Forschungsbericht über die sprach- wissenschaftlichen Studien in Griechenland (1971-1980).	53- 85
'Αγαπητοῦ Γ. Τσοπανάκη: 'Ετυμολογικά.....	87- 99
<i>Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου</i> : 'Ο Γλωσσικὸς "Ατλας τῆς 'Ελλάδος. Νέοι προσανατολισμοί.....	101-121
'Αναστασίας Κατσίκη-Γκιβάλου: Τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ρῆμα στὴν ποίησι τοῦ Κ. Π. Καβάφη.....	123-141
'Ελευθερίας Γιακουμάκη: 'Η γλῶσσα τῆς «'Οδύσσειας» τοῦ Ν. Καζαντζάκη.....	143-167
<i>Σταύρου Γ. Κατσουλέα</i> : Τὰ ἐπαγγελματικά, σκωπτικά καὶ τοπικά ἐπώνυμα τῆς Βλάστης τοῦ νομοῦ Κοζάνης.....	169-194
'Αγγέλου Γ. 'Αφρουδάκη: 'Απὸ τὸ τοπωνυμικὸ τῆς ΒΔ. Γορτυνίας	195-240
'Αντωνίου Μπουσμπούκη: Σύνταξι τοῦ ἄρθρου μὲ ἐπιρρήματα στὴ νέα 'Ελληνικὴ καὶ τὴν 'Αρωμουνικὴ (Κουτσοβλαχικὴ).....	241-242
<i>Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου</i> : 'Η σημερινὴ γλωσσικὴ κατά- στασι στὸ νομὸ Πιερίας.....	243-254
'Αναστασίας Κατσίκη-Γκιβάλου: 'Η φύσι τοῦ λεκτικοῦ συμβόλου	255-262
<i>Κώστα Καραποτόσογλου</i> : 'Ετυμολογικὰ ἀνάλεκτα.....	263-288
'Εκθεσι διαγωνισμοῦ τῆς Γλωσσικῆς 'Εταιρείας τοῦ ἔτους 1980.	289-298

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ *

1. Εισαγωγικά

Ἡ μεγάλη επίδραση πού ἀσκει ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα στὶς διαλεκτικὲς περιοχὲς τῆς πατρίδος μας ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴ ραγδαία ὑποχώρηση πολλῶν διαλεκτικῶν στοιχείων. Ἡ μελέτη τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων παλαιότερων ἐποχῶν πού γράφτηκαν σὲ τοπικὸ ἰδίωμα ἢ ἔχουν ἔντονο διαλεκτικὸ χρῶμα μπορεῖ κάτω ἀπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις νὰ ἀποτελέσει ἕναν ἔμμεσο τρόπο γιὰ νὰ γνωρίσουμε καλύτερα τὶς διαλεκτικὲς ἰδιομορφίες ἐνὸς τόπου¹. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ λογοτεχνία μπορεῖ νὰ προσφέρει πολλὰ στὴ διαλεκτολογία².

Στὴ μελέτη αὐτὴ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος πού παρουσιάζει ἀναμφισβήτητα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον: Ποιὰ εἶναι μέχρι σήμερα ἡ προσφορὰ τῶν διαλέκτων καὶ τῶν τοπικῶν ἰδιωμάτων στὴ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς γλῶσσας³, ποιὰ εἶναι τὰ ὄρια καὶ οἱ προοπτικὲς γιὰ τὴν εἰσδοχὴ δια-

---

* Ἀνακοίνωση πού ἔγινε στὰ πλαίσια τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων τοῦ Συλλόγου Ἐπιστημονικοῦ Προσωπικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, 22-30 Νοεμβρίου 1979.

1. Γιὰ τὴ χρήση ἰδιωματικῶν στοιχείων στὴ γλῶσσα θρακῶν λογοτεχνῶν καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα βλ. Χρ. Χαραλαμπᾶκη, *Διαλεκτολογία καὶ λογοτεχνία. Ἰδιωματικὰ στοιχεῖα σὲ θράκες λογοτέχνες*, «Θρακικὰ Χρονικά» 35 (1979), 98-107. Γιὰ τὰ ἰδιωματικὰ λογοτεχνικὰ κείμενα ἀπὸ περιοχὲς τῆς Μακεδονίας (Κοζάνη, Σιάτιστα, Καταφύγι) βλ. Ἀντ. Ι. Θαβώρη, *Μορφολογικὰ μερικῶν ἰδιωμάτων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας*, Α' Συμπόσιο γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 77-79.

2. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν διαλεκτολογικῶν ἐρευνῶν στὴν Ἑλλάδα βλ. Dikéos V. Vayacacos, *Le grec moderne, les dialectes néo-helléniques et le Dictionnaire Historique de la langue grecque de l'Académie d'Athènes, Avec une bibliographie de 2630 titres*, «Λεξικογραφικὸν Δελτίον» 12 (1972), 81-256. Χρήσιμο εἶναι καὶ τὸ ἐκλαϊκευτικὸ ἔργο τοῦ Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, *Διάλεκτοι καὶ ἰδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*, Ἀθήνα 1981.

3. Ἡ συμβολὴ τῶν διαλέκτων στὴ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς γλῶσσας δὲν ἔχει ἐκτιμηθεῖ ὅσο πρέπει κυρίως γιὰτὶ λείπουν οἱ σχετικὲς προεργασίες. Ἡ ἄποψη ὅτι «ἡ νεοελληνικὴ μας γλῶσσα... δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὰ τοπικὰ ἰδιώματα...» δὲν εἶναι σωστὴ. Βλ. Ἀθ. Ταλιαδούρου, Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση συνεχίζεται..., «Νέα Παιδεία» τεύχ. 14, Ἀθήνα 1980, σ. 8. Γιὰ τὴ γλῶσσα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας βλ. τὴ μελέτη τοῦ Stam. C. Caratzas, *Die Entstehung der neugriechischen Literatursprache*, «Glotta» 36 (1957), 194-208. Βλ. ἰδιαιτέρα τὶς σελίδες 197, 200 καὶ 206. Σύγκρ. T. Nedélka, *Quelques traits spécifiques de la littérature grecque moderne*, «Graecolatina Pragensia» V, Universita Karlova, Praha 1972, 99-109 καὶ Ε. Κριαρᾶ, Ἡ διγλωσσία στὰ ὑστεροβυζαντινὰ γράμματα καὶ ἡ διαμόρφωση τῶν ἀρχῶν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, «Βυζαντινά» 8 (1976), 213-243.

λεκτικῶν στοιχείων — λεξιλογικῶν, μορφολογικῶν, φωνολογικῶν κ.ά. — στή γλώσσα τῆς ποιήσεως καὶ τῆς πεζογραφίας καὶ γενικότερα στήν κοινὴ νεοελληνικὴ γλώσσα ⁴.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὅλοι οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἔζησαν τὰ παιδικὰ τους χρόνια σὲ κάποιον διαλεκτικὸ περιβάλλον χρησιμοποιοῦν στὸ ἔργο τους ἰδιωματικὲς λέξεις, πολλές φορές ἐντελῶς αὐθόρμητα, χωρὶς νὰ τὸ ἔχουν οἱ ἴδιοι συνειδητοποιήσει ⁵.

Ἡ παρουσία διαλεκτικῶν στοιχείων στὰ ἔργα τῶν νεοελλήνων λογοτεχνῶν δὲν ἔχει γίνει μέχρι σήμερα ἀντικείμενο ἰδιαίτερης μελέτης ⁶. Μὲ τὸ θέμα αὐτὸ ἀσχολήθηκε εὐκαιριακὰ ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης ⁷ στὰ πλαίσια τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης καὶ τῶν ἀγώνων του γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς καὶ ὁ Ἀγαπητὸς Τσοπανάκης ⁸ κατὰ τὴν ἐξέταση τῶν ποιητικῶν λέξεων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας. Ὁ πρῶτος ποὺ καθόρισε τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ κινηθεῖ ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα τῶν διαλεκτικῶν στοιχείων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας εἶναι ὁ Α. Mirambel σὲ δύο σύντομες σχετικὰ ἀνακοινώσεις του σὲ διεθνῆ ἐπιστημονικὰ συνέδρια ⁹. Μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Α. Mirambel θὰ ἀσχοληθοῦμε διεξοδικὰ πιὸ κάτω.

4. Ὅπως ὑποστήριξε ὁ Ν. Ἀνδριώτης, Τὸ ὕφος καὶ τὰ προβλήματα του στή γλώσσα μας, «Γράμματα» 5 (1944), 28-34, 86-96, 134-141 = Ἀντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Νικόλαο Π. Ἀνδριώτη, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 507-541, βλ. σ. 521, «ἂν ἓνα ἔθνος ἔγραφε μόνο λογοτεχνία, ὁ δρόμος ὁ σωστὸς θὰ ἦταν ἐκεῖνος ποὺ ἔδειξε ὁ Ψυχάρης: Σύνορα ἀδιάβατα πρὸς τὴν καθαρεύουσα καὶ τὴν ἀρχαία. Ἀντίθετα, κανένα σύνορο πρὸς τὴν κοινὴ λαϊκὴ γλώσσα. Σὰν τὴ μέλισσα ποὺ ὅσο βαθύτερα τρυπώνει στὸ λουλούδι τόσο ἀφθονώτερα σηκώνει στὰ φτερά της ἀπὸ τὴν εὐωδιαστικὴ γύρη τους, ἔτσι καὶ ἡ λογοτεχνία, ὅσο βαθύτερα κατεβαίνει στή γλώσσα τοῦ λαοῦ, τόσο καλύτερα νιώθει τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ, τόσο ἀφθονώτερα πασπαλίζεται ἀπὸ τὸ χρυσάφι της. Ἀκόμα καὶ πρὸς τὰ ἰδιώματα καὶ πρὸς τὰ argot ὅταν τὸ αἰσθητικὸ κριτήριον τοῦ λογοτέχνη τὸ βρίσκει σκόπιμο γιὰ τὴ δημιουργία κατάλληλης γεωγραφικῆς ἢ κοινωνικῆς ἀτμόσφαιρας, δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν περιορισμοί, γιατί, ὅπως ξέρουμε, ἡ φυσικὴ καὶ ἀβίαστη ζωὴ τῆς γλώσσας κινεῖται μέσα στὰ ἰδιώματα (Max Müller)».

5. Βλ. Ἀγαπητοῦ Τσοπανάκη, Ἡ γλώσσα καὶ τὸ λεξιλόγιον τοῦ Ν. Καζαντζάκη. «Ν. Ἔστια», Χριστούγεννα 1977, σσ. 65-73.

6. Εἶναι εὐχάριστο τὸ γεγονός ὅτι ἀρχίζουν νὰ γράφονται διδακτορικὲς διατριβὲς μὲ θέμα τὴν ἀξιολόγηση τῶν ἰδιωματικῶν στοιχείων σὲ νεοέλληνες συγγραφεῖς. Γιὰ τὰ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα στὸ πεζογραφικὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Θεοτόκη ἐτοιμάζει διδακτορικὴ διατριβὴ στὸ Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων ἡ Ἀλίκη Παληοδήμου. Βλ. «Δωδώνη» 8 (1979), 449.

7. Ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης ἀσχολήθηκε μὲ τὸ πρόβλημα τῶν ἰδιωματικῶν λεξιλογικῶν στοιχείων τῆς δημοτικῆς σὲ πολλές ἐπὶ μέρους μελέτες του. Ἐνδεικτικὰ παραπέμπουμε στὰ «Ἀπαντα» του, τόμ. 3, 120, 149 κ.έ., 554 κ.έ. τόμ. 4, 328 κ.έ. τόμ. 5, 5 κ.έ., 17-23, 388, 389, 401, 434, τόμ. 7, 548, τόμ. 8, 158 κ.έ., 434 κ.ά.

8. Α. Τσοπανάκη, Συμβολὴ στήν ἔρευνα τῶν ποιητικῶν λέξεων: «Αἱ Γλῶτται», Ρόδος 1949. Στις σσ. 12-16 ὁ συγγραφέας ἐξετάζει σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴν παρουσία διαλεκτικῶν στοιχείων σὲ ἔργα νεοελλήνων ποιητῶν καὶ πεζογράφων τονίζοντας ὅτι «πολὺ διδακτικοὶ μᾶς εἶναι ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀποψη, ὁ Σολωμός, ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Παλαμᾶς, ὁ Κρυστάλλης, ὁ Γρυπάρης, ὁ Καζαντζάκης· στὸν πεζὸ λόγο πολὺ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ σ' αὐτὸ ὁ Μακρυγιάννης».

9. Α. Mirambel, Τὸ πρόβλημα τοῦ κρητικῶν ἰδιωματικῶν στοιχείου στή νεοελληνικὴ λογοτεχνία. Πεπραγμένα τοῦ Α' διεθνοῦς κρητολογικοῦ συνεδρίου, «Κρητικὰ Χρονικὰ» 15-16 (1961-1962), 159-165 καὶ — L'élément dialectal dans la littérature néo-hellénique: Problèmes et méthodes, Actes du Ier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes, Sofia 6 (1966), 127-132. Σύγκρ. Τοῦ ἰδίου, Ἡ διγλωσσία τῶν τελευταίων αἰώνων

Σήμερα πού ἀπό τὸ ἓνα μέρος τὸ «γλωσσικὸ πρόβλημα» δὲν ὑπάρχει πιά, ἀφοῦ ἡ δημοτικὴ μετὰ ἀπὸ τόσους ἀγῶνες πῆρε τὴ θέση πού δικαιωματικὰ τῆς ἀξίζει καὶ ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ τῶν νεοελλήνων ἀπὸ τὸ ἄλλο καταξιώθηκε παίρνοντας ἀξιοζήλευτὴ θέση στὴν παγκόσμια λογοτεχνία — ὅπως δείχνουν καὶ τὰ δύο πρόσφατα βραβεῖα Nobel — νομίζουμε πὼς ἦρθε ὁ καιρὸς νὰ μελετηθεῖ σὲ βάθος ἡ γλώσσα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ἡ προσφορὰ τῶν διαλέκτων στὴ διαμόρφωσή της¹⁰. Τὸ πρόβλημα τῶν διαλεκτικῶν στοιχείων στὴ λογοτεχνία τῶν χωρῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἔχει ἐρευνηθεῖ κατὰ τρόπο ἐξαντλητικὸ¹¹. Πολλὲς ἀπὸ τὶς

τοῦ Βυζαντίου ἀρχὴ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, «Παρνασσός» 8 (1966), 466-472. Στὴ σ. 470 διαβάζουμε: «Ἐνῶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ὁ καθαρουμεσαιανισμὸς εἶχε βᾶσι τοῦ τῆ λογοτεχνία, στὸ 19ο αἰῶνα ἡ λογοτεχνία γίνεται μόνον ἓνα τμῆμα τοῦ καθαρουμεσαιανισμοῦ καὶ τὸ γνῶρισμα τῆς «λογοτεχνικῆς γλώσσας» τοποθετεῖται ἀπάνω σὲ μιὰ διαφορετικὴ βᾶσι. Οἱ ιδιωματικὲς γλώσσες φάνηκαν ἱκανὲς νὰ γίνουν ἐνδεχομένως λογοτεχνικὲς γλώσσες». Βλ. τέλος τὶς «Παρατηρήσεις» τοῦ ἰδίου «γιά τὸ ὕφος καὶ τὴν αἰσθητικὴ τῆς γλώσσας» στὸ ἔργο του: Ἡ Νέα Ἑλληνικὴ γλώσσα. Περιγραφή καὶ ἀνάλυση, Μετάφρ. Σταμ. Κ. Καρατζᾶ, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 366-384.

10. Ἡ σπουδαιότητα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν εἶναι μεγάλη ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ ἐθνικὴ γλώσσα διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν ἐντεχνη λογοτεχνία. Ὑπάρχουν ἐξ ἄλλου περιπτώσεις πού μιὰ διάλεκτος μπορεῖ νὰ καταξιώθει ὡς λογοτεχνικὴ γλώσσα. Εἶναι ἐνδεικτικὸ λ.χ. τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διάλεκτος τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης ἀνυψώθηκε σὲ λογοτεχνικὴ γλώσσα τὸν 16ο καὶ 17ο αἰ. καὶ θὰ μποροῦσε μάλιστα νὰ εἶχε γίνει ἡ ἐθνικὴ καὶ ἡ λογοτεχνικὴ γλώσσα τῆς Ἑλλάδος σήμερα ἂν δὲν κατακτοῦσαν οἱ τουρκοὶ τὸ 1669 τὴν Κρήτη. Ἡ ἀποψη αὐτὴ πού ὑποστήριξε ὁ Στ. Ξανθοῦδίδης (Ἐρωτόκριτος, Ἡράκλειον Κρήτης 1915, Εἰσαγωγή σ. 176) ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὸν Μ. Τριανταφυλλίδη (βλ. Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ, Α. Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή, Ἀθήνα 1938 (Ἀνατύπ. Θεσσαλονίκη 1981) σ. 84), τὸν Ε. Κριαρά, τὸν Στ. Καρατζᾶ κ.ἄ.

11. Χρήσιμη στὴν προκειμένη περίπτωσι εἶναι ἡ ἀξιολόγησι τῆς σχετικῆς μὲ τὸν διάσημο προβηγκιανὸ ποιητὴ Φρειδερίκο Μιστράλ (1830-1914) βιβλιογραφίας. Ὁ Μιστράλ ἀνύψωσε τὸ περιφρονημένον ἰδίωμα τῆς Προβηγκίας σὲ λογοτεχνικὴ γλώσσα. Καὶ ὁ ἰταλὸς Κάρλο Γκολντόνι (1707-1793) ἔγραψε στὴ βενετσιάνικη διάλεκτο.

Στὴ γερμανικὴ λογοτεχνία ἐμφανίζεται ἀρκετὰ νωρὶς ποίησι γραμμμένη σὲ διάλεκτο. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε τὸ ἔργο τοῦ Α. Gryphius (1616-1664), Die geliebte Dornrose. Ἄλλοι γνωστοὶ ποιητὲς πού ἔγραψαν σὲ ἀμιγῆ διάλεκτο: Κ. Groth, F. Reuter, F. Stoltze, G. Queri κ.ἄ. Μεγάλῃ χρήσῃ διαλεκτικῶν λέξεων, ὡς ἰδιαίτερου ὕφολογικοῦ στοιχείου, παρατηρεῖται στὴν ποίησι τοῦ G. Hauptmann (1862-1946): Die Weber, Der Biberpelz, καὶ τοῦ Α. Holz (1863-1929). Βλ. πρόχειρα τὸ ἔργο τοῦ O.F. Best, Handbuch literarischer Fachbegriffe (Definitionen und Beispiele), Frankfurt 1972. Ἐξαντλητικὴ παρουσίασι κατὰ διαλεκτικὲς περιοχὰς τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων πού γράφτηκαν σὲ γερμανικὲς διαλέκτους ἔγινε ἀπὸ τὸν Th. Schumacher, Mundartdichtung (συμπεριλαμβάνει ὅμως καὶ τὴν Prosa-Dichtung) στό: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte (ἐκδ. W. Kohlschmidt - W. Mohr), τόμ. 2, Berlin 1965, σσ. 442-538. Βλ. ἀκόμα τὶς ἐπὶ μέρους εἰδικὲς μελέτες: Remy P., Réflexions sur les mots provençaux dans l'oeuvre d'Henri Bosco. Le substantif ermas, XI Congr. Inter. de Ling. y Filol. Romanicas, Actas Madrid 1968 (1969-1970), τόμ. 2, σσ. 597-608. Schenker W., Die Sprache Max Frischs in der Spannung zwischen Mundart und Schriftsprache. Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germ. Völker, N.F. 31, Berlin 1969. Schuh T., Künstlerischer Wert der Mundart in Schönherr's Dramen. Germanistische Studien. Ἐκδ. J. Erben - E. Thurnherr. Innsbruck Inst. für Vergl. Sprachwiss. der Univ. Innsbruck, 1969, σσ. 237-247.

σχετικές μελέτες θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρότυπα για ανάλογες έρευνες στην Ελλάδα.

Ο νατουραλισμός που εμφανίζεται στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία στα τέλη του 19ου αιώνα, με το να θέτει ως αποστολή της λογοτεχνίας την παρουσίαση της πραγματικότητας του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του έδωσε νέα ώθηση στη διάδοση και χρήση διαλεκτικών στοιχείων. Στην Ελλάδα παρατηρείται αντίστοιχη τάση με την ανάπτυξη της ήθογραφίας¹².

Στην παρούσα μελέτη θα ασχοληθούμε με το πρόβλημα των διαλεκτικών στοιχείων στη λογοτεχνία κυρίως του 20ού αιώνα.

2. Διαλεκτολογία και «γλωσσικό ζήτημα». Σύντομη ιστορική ανασκόπηση

Η περιφρόνηση που έδειχναν οι λόγιοι σε κάθε τι το διαλεκτικό έχει βαθιές ρίζες. Αξίζει να διαβάσει κανείς τη μελέτη του Ε. Δ. Κολοκοτσά για τις πρώτες έρευνες των νεοελληνικών διαλέκτων¹³. Οι λόγιοι του μεσαίωνα χρησιμοποιούσαν έντελως αυθόρμητα στοιχεία του σύγχρονου διαλεκτικού λόγου ενώ συγχρόνως τα καταδικάζαν εκφράζοντας τη λύπη τους για την «έκβαρβάρωση» της γλώσσας¹⁴. Οι συγγραφείς ζούσαν κυρίως σε μεγάλα αστικά κέντρα με αποτέλεσμα να περιφροούν τα ιδιώματα — αφού δεν είχαν επαφή με το λαό — και να τα θεωρούν «βάρβαρα» και «γέλωτος ἄξια». Χαρακτηριστικά είναι τα όσα αναφέρει ο Φ. Κουκουλές για τον Θεσσαλονίκη Ευστάθιο και τις απόψεις του για τη σύγχρονή του δημοτική γλώσσα¹⁵. Ο ιεράρχης δεν είχε καθόλου καλές σχέσεις με τη δημοτική γλώσσα της εποχής του, όπως δείχνουν οι σχετικοί χαρακτηρισμοί του για αυτή: *συρφετώδης γλώσσα, χυδαία γλώσσα, ή ιδιωτική παραφθορά, ή ταπεινή διάλεκτος, ή ταπεινή γλώσσα, βαρβαρίζοντες νυν οι πολλοί λέγουσι, ἀγράμματον και παντελώς ιδιωτικόν κ.ά.* Το ίδιο πνεύμα επικρατούσε μέχρι και τον 19ο αιώνα. Αξίζει να αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από τη «Νέα Σχολή του γραφομένου λό-

12. Είναι αυτονόητο ότι τα περισσότερα ιδιωματικά στοιχεία υπάρχουν στις ήθογραφίες. Βλ. Χρ. Χαράλαμπακη, ἔ.ἄ. σ. 99. Πολλοί κριτικοί της λογοτεχνίας επικρίνουν τη γλώσσα της ήθογραφίας, που την διακρίνει πραγματικά πολλές φορές «ἐκζήτηση στη δημοτική ἐκμετάλλευση» και «έντονος ἐπαρχιωτισμός», παραγνωρίζουν όμως τη συμβολή των παλαιότερων ήθογράφων στη διαμόρφωση της νεοελληνικής λογοτεχνικής γλώσσας. Θα μᾶς ἦταν ιδιαίτερα χρήσιμη μιὰ μονογραφία για τὴ γλώσσα τῆς ήθογραφίας σὲ σύγκριση μὲ τὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους καὶ τὰ τοπικὰ ιδιώματα. Ἡ ήθογραφία ἀπὸ γραμματειακὴ ἀποψη ἐξετάζεται στὴν ἀρκετὰ ἐνδιαφέρουσα μελέτη τοῦ Μ. Vittì, Ἡ ἰδεολογικὴ λειτουργία τῆς ἐλληνικῆς ήθογραφίας, Ἀθήναι 1974 (2η ἐκδ. Ἀθήνα 1980). Βλ. καὶ Δ. Σ. Λουκάτου, Εἰσαγωγή στὴν ἐλληνικὴ Λαογραφία, Ἀθήνα 1977, σσ. 286-291, ὅπου ἐξετάζεται ἡ σχέση τῆς Λαογραφίας μὲ τὴ Λογοτεχνία.

13. Ε. Δ. Κολοκοτσά, Αἱ πρώται ὑπὸ Ἑλλήνων ἐρευνᾶται τῶν διαλέκτων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσας, «Ἀκαδημία» 1 (1935), 81-100.

14. Οἱ σχετικὲς μαρτυρίες εἶναι συγκεντρωμένες στὴ μελέτη τοῦ R. Millier, Le Grec modern langue «Barbare», Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 261-286. Στὴ βυζαντινὴ λ.χ. σάτιρα τοῦ Μάζαρι «Ἐπιδημία ἐν Ἄδου», ποὺ γράφτηκε στὰ 1414-1415, βλέπουμε νὰ σατιρίζεται ἡ διάλεκτος τῶν Λακωνῶν σὰν «βαρβαρικὴ».

15. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Γραμματικά, Ἐν Ἀθήναις 1953, σσ. 13-15.

γού» τοῦ Παν. Σούτσου¹⁶ γιὰ νὰ φανεῖ πόσο μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα βρίσκονταν οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ Σουῦτσος ἐπισκέφθηκε ἕνα χωριὸ κοντὰ στοὺς Δελφούς, στὸ ὁποῖο τὸν ὀδήγησε ἕνας βοσκός. Ὁ Σουῦτσος καταγράφει τὶς ἐντυπώσεις του: «...φιλοξενηθεὶς εἰς τὴν καλύβην αὐτοῦ ὀλίγον ἐστερεῖτο τῆς βουκολικῆς γλώσσης τοῦ Θεοκρίτου καὶ σχεδὸν ἔλεγε μοι:

*Δεῦρ' ὑπὸ τὰν πελέαν ἐσδώμεθα, τῷ τε Πριήπῳ
καὶ τὰν Κρασιάδων κατεναντίον, ἅπερ ὁ θῶκος
τῆνος ὁ ποιμενικός καὶ ταὶ δρύες*¹⁷.

Ἦκουσα αὐτοῦ λέγοντος τὴν δάμαλιν, τὴν αἰγίδα, τὸν χοῖρον τὸν θρεπτόν... Περὶ μίαν ὥραν ἤκουον αὐτοῦ προφέροντος τὰ φωνήεντα, τὰ μὲν μακρά, τὰ δὲ βραχέα καὶ διατηροῦντος τὴν ἀρχαίαν μελωδίαν καὶ πολλάκις ἀπατηθεὶς ὅτι ἔβλεπον τὸν Αἰπόλον τοῦ Θεοκρίτου ἔλαβον κατὰ νοῦν ἀνακράξαι:

*Ἄδύ τοι τὸ ψιθύρισμα καὶ ἅ πίτυς, αἰπόλε, τήνα
Ἄ ποτὶ ταῖς παγαῖσι μελίσσεται, ἀδὺ δὲ καὶ τὸ
συρίσδες»*¹⁸.

Στὰ «Φιλολογικὰ Πάρεργα» τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου¹⁹ διαβάζουμε:

*Υἱῶν σὺ μήτηρ τρεῖς τριῶν κεκλημένη
μιᾶς τε παιδὸς φιλτάτης, ὡς ἀξία
πολλῶν πέφηνας δακρῶν ἐν μητράσιν!
Οὐχ ἡλίου σὴν ὄμμα παμφαές ποτε
κόρην ἐσεῖδεν, ἀλλ' ὑφ' ἐσπέρου καλῶ
ἄστρων τ' ἔλουες κἀκόμιζές νιν φάει,
πλέκουσα χρυσοῦς ἐν δόμοισι βοστρύχους.*

Οἱ στίχοι αὐτοὶ δὲν εἶναι φυσικὰ τίποτε ἄλλο παρὰ «μετάφραση» τῶν πρώτων στίχων τοῦ περίφημου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ «Μάννα μὲ τοὺς ἐννιά σου γιουὺς καὶ μὲ τὴ μιά σου κόρη...»

Πολὺ πιὸ μπροστά, καὶ συγκεκριμένα τὸ 1818, ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς ἀπὸ τὴν Πάτρα, δημοσίευσε μετάφραση τοῦ «Ἐρωτόκριτου» σὲ κακότεχνη καὶ ἀκαλαίσθητη γλώσσα²⁰. Οἱ περιπτώσεις αὐτές, ὅσο μεμονωμένες καὶ ἂν θεωρηθοῦν, εἶναι ἐνδεικτικὲς τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς ποὺ γράφτηκαν.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν λείπουν μεμονωμένες περιπτώσεις μεταφράσεως εὐρωπαϊκῶν λογοτεχνικῶν ἔργων σὲ τοπικὰ ἰδιώματα. Στὸ περιοδικὸ «Πανδώρα» βρί-

16. Παν. Σούτσου, Νέα Σχολὴ τοῦ γραφομένου λόγου ἢ ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης ἐννοουμένης ὑπὸ πάντων, Ἐν Ἀθήναις 1853, σ. 39 κ.έ.

17. Θεοκρίτου 1, 21-23.

18. Θεοκρίτου 1, 1-3.

19. Φιλίππου Ἰωάννου, Φιλολογικὰ Πάρεργα, Ἀθήνησιν 21874, σ. 505.

20. Βλ. τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Ἐρωτόκριτου ἀπὸ τὸν Στυλ. Ἀλεξίου, Ἀθήνα 1980, Εἰσαγωγὴ σ. ρβ'. Σύγκρ. τέλος τὴν πρόσφατη ἔμμετρη «μεταγλώττιση» τοῦ Ἐρωτόκριτου ἀπὸ τὸν Ν. Β. Ροῦτσο, Ἐρωτόκριτος, Ἀθήνα 1978.

σκουμε μεταφρασμένο ένα φιλλανδικό δημοτικό τραγούδι από τὰ ἰταλικά στὴ διάλεκτο τῆς Κάσου²¹. Ὁ Ζ. Παπαντωνίου μετέφρασε ἕνα ποίημα τοῦ Ζάν Ρισπέν («ἡ γριά βαβά μ'») στὴ διάλεκτο τῆς Ρούμελης²². Ὁ ἐλληνογλωσσος ἰταλὸς V. Palumbo μετέφρασε τὸ «Κοράκι» τοῦ ἀμερικανοῦ Edgar Poe (1809-1849) στὴν ἐλληνικὴ διάλεκτο τῆς ἰταλικῆς του πατρίδος²³.

Οἱ μακροχρόνιοι ἀγῶνες τῶν ἀντιπάλων παρατάξεων γιὰ τὸ γλωσσικό μας ζήτημα ποὺ τόσο πολὺ ἔφθειραν τὶς πνευματικὲς δυνάμεις τοῦ ἔθνους καὶ δημιούργησαν ἕνα χωρὶς προηγούμενο κλίμα φανατισμοῦ καὶ μισαλλοδοξίας²⁴ στράφηκαν ἀνάμεσα στὰ ἄλλα καὶ γύρω ἀπὸ τὸ ἐπίμαχο θέμα τῆς ἐρμηνείας τοῦ ὄρου «μητρικὴ γλώσσα». Ἀπαίτηση τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης ἦταν ἡ καθιέρωση τῆς μητρικῆς γλώσσας στὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Οἱ καθαρευουσιάνοι ἔδωσαν σκόπιμα διαφορετικὸ νόημα στὸν ὄρο «μητρικὴ γλώσσα». Τὴν ταύτισαν μὲ τὴν τοπικὴ διάλεκτο καὶ ἰσχυρίσθηκαν ὅτι ἡ ἐπισημοποίησή της θὰ ἐπέφερε χάος στὴ γλωσσικὴ ἐπικοινωνία τῶν νεοελλήνων.

Ὁ Ἀχ. Τζάρτζανος²⁵ λέγει ὅτι μητρικὴ γλώσσα εἶναι «σὲ γενικὲς γραμμὲς καὶ ἡ γλώσσα τοῦ χωριοῦ ἢ τῆς κωμοπόλεως ἢ τῆς πόλεως στὴν ὁποία θὰ μένη ἡ οἰκογένεια τοῦ παιδιοῦ, καὶ παραπέρα ἡ γλώσσα τῆς ἐπαρχίας ἢ τοῦ νησιοῦ ὅπου θὰ βρῖσκεται τὸ χωριὸ αὐτὸ ἢ ἡ πόλις». Ὁ Τζάρτζανος, λαμπρὸς μελετητῆς τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας, παραθέτει διαλεκτικὰ κείμενα ἀπὸ διάφορες περιοχὲς ποὺ δείχνουν τὸ χάος ποὺ θὰ ἐπικρατοῦσε στὰ σχολεῖα ἂν δὲν ὑπῆρχε ἐνιαία γλώσσα.

Ἐνάντια στὴ διαστρέβλωση τῆς ἀλήθειας ἀντιτάχθηκε μὲ ὀλόκληρες μελέτες τοῦ ὀ πρωτεργάτης τῆς καθιέρωσης τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας Μ. Τριανταφυλλίδης. Ἀξίζει νὰ ἀνθολογήσουμε μερικὲς σκέψεις του πάνω στὸ ἐπίμαχο αὐτὸ θέμα:

Ἀπαντα τόμ. 4, 328: «Ἡ γλώσσα ποὺ μιλεῖ ἕνας λαός... ἀλλάζει ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό, ἀλλάζει ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεά... Ἐνα πολιτισμένο

21. Περιοδ. «Πανδώρα», τόμ. 10 (1859), ἀριθμ. φύλ. 229, σ. 312: ᾠσμα Φιλλανδῆς τινος χωρικῆς μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ εἰς τὴν διάλεκτον καὶ προφορὰν τῶν Κασίων ὑπὸ Ν.Γ.Μ. Οἱ πρῶτοι στίχοι:

Ὁχ ὁ ἀρμαστὸς μ' ἂν ἤρκετο κ' εὔριζε
ν' ἐκεῖνος ἀποῦ ἠώρον!
Τῷ λόγκου εἰς τὸ στόμα του φίλ' ἤθε' νὰ κολλήσω,
κι ἄς ἦτο καὶ κατὰμουσγο κι' ἀποῦ τοῦ Λύκου τό 'μα.

22. Ν. Ἀνδριώτης, «Ν. Ἐστία» 16 (1934), 765.

23. V. Palumbo, Allan Poe, Il corvo, o Kraulo — the raven, in duo traduzioni nel metro dell'originale Italiana e greco-salentina, Καλημέρα 1913. Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδης, Ἀπαντα τόμ. 4, 330. Βλ. καὶ τὸ ποίημα *Raven* τοῦ Γ. Σεφέρη, Ποιήματα¹³ 1981, σσ. 143-145.

24. Ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ ἀκραῖο ἐπιχείρημα τοῦ Σπ. Α. Βλαντῆ στὸν πρόλογο τῆς μελέτης του: Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἰταλῶν, «Ἐπιφυλλίδες» 1 (1927), τεύχ. Ζ': «Ἀλλὰ διὰ νὰ ἀναγνωσθῆ (sc. ἡ μελέτη του) παρὰ τῶν (= «καθαρευόντων») — ἐὰν ἀναγνωσθῆ — ἐκρίθη ἐπάναγκες νὰ γραφῆ ἡ διατριβὴ εἰς καθαρεύουσιν, διότι ἂν ἐγράφετο εἰς δημοτικὴν οὐδὲ ἀπλοῦ βλέματος θὰ ἐκρίνετο ἴσως παρ' αὐτῶν ἄξια».

25. Ἀχιλλ. Τζαρτζάνου, Τὸ γλωσσικὸ μας πρόβλημα. Πῶς ἐμφανίζεται τώρα καὶ ποῖα εἶναι ἡ ὀρθὴ λύσις του, Ἐν Ἀθήναις 1934, σσ. 7-8.

ἔθνος χρειάζεται κάτι πιὸ στερεὸ καὶ μόνιμο: Πρέπει νὰ μορφώσῃ τὴ γλῶσσα του ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ἓνας ἀπόλυτος κοινὸς τύπος... πού θὰ τὸν χρησιμοποιοῦν γράφοντας ὅλοι παντοῦ καὶ πάντοτε... Ἐκτὸς τῶν ἰδιωματικῶν στοιχείων δὲ θὰ κρατήσῃ παρὰ ὅ,τι καταστάλαξε στὴν κοινὴ γλῶσσα».

Ἄπαντα 4, 330: «Ὁ δημοτικισμὸς δὲν ἔχει ἀναπόφευγὴ συνέπεια τὴ χρῆσιν καὶ κατάχρησιν τῶν ἰδιωματικῶν στοιχείων... Ὄταν μάλιστα ἀναδειχθῇ σ' ἓνα ἔθνος μιὰ κοινὴ γλῶσσα καὶ ξεπέσουν ἔτσι τὰ ἰδιώματά του καὶ περιοριστῇ ἡ χρῆσιν τους, κάποια θέσιν θὰ τοὺς διατηρηθῇ ὡστόσο πάντα στὴ λογοτεχνία».

Ἄπαντα 8, 158-159: «Οἱ διάλεκτοι ἑνὸς λαοῦ εἶναι καὶ αὐτὲς μιὰ ἀπὸ τὰς πολυτιμότερες πηγὰς γιὰ τὸν πλουτισμὸ τῆς γραφομένης του καὶ θὰ ἦταν λάθος καὶ ἀσυχώρητη στενοκεφαλιά ἂν ἤθελε κανεὶς ν' ἀποκλείσῃ ἀπὸ τὴν κοινὴν γλῶσσαν καθεμιὰ ὁμορφὴ λέξι, ἓναν τύπον πού ἐκφράζει κάτι ξεχωριστό, ἓναν ἰδιωτισμὸ, μόνον καὶ μόνον γιὰτὶ ἔτυχε νὰ εἶναι διαλεκτικὸς... Ὅλες (οἱ ξένες γλῶσσες) ἔχουν πλουτιστῇ ἀπὸ τὰ ἰδιώματα καὶ πολλὰ φορὲς μάλιστα μεγάλοι λογοτέχνες συνειδητὰ ἐργάστηκαν γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ... Ὁ Goethe ἔδειχνε ἰδιαίτερη προσοχὴ γιὰ τοὺς διαλεκτικοὺς τύπους».

Ὁ Τριανταφυλλίδης (Ἄπαντα τόμ. 5, 6 καὶ 7, 542) τονίζει σὲ πολλὰς μελέτες του ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγουμε τὰ περιττὰ ἰδιωματικὰ λεξιλογικὰ στοιχεῖα, ὅπως ἄλλο τόσο δὲν πρέπει νὰ περιοριστοῦμε μόνον σὲ ὅσα ξέρουν οἱ «ἐν μέσῃσι Ἀθηναῖσι οἰκοῦντες», ὅπως ἀξίωσαν οἱ συντηρητικοὶ τῆς γλώσσας.

Ἐκτὸς τῶν ἑνὸς μέρους ἔχουμε τοὺς «προγονόπληκτους», ὅπως εἶναι οἱ Π. Σουῦτσος, Κ. Κόντος, Δ. Μαυροφρύδης²⁶, Π. Καρολίδης²⁷ καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸν «συντηρητικὸν» σοφὸν γλωσσολόγον Γ. Χατζιδάκι²⁸ πού σὲ μερικὰ ὅμως σημεῖα τὸν κατηγοροῦσαν ἄδικα οἱ ἀντίπαλοί του. Ὁ Κ. Ἀμάντος²⁹ ἀκολουθεῖ τὸ δρόμον πού χάραξε ὁ Γ. Χατζιδάκις ἐμφανίζεται ὅμως πιὸ προοδευτικὸς.

26. Δ. Ι. Μαυροφρύδου, Σύνοψις τῆς ἐξωτερικῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, «Φιλίστωρ» 1 (1861), 295: «Ἡ νεωτέρα ἐλληνικὴ θὰ γείνη μετ' ὀλίγον μιὰ γλῶσσα, ἡ ὅποια, χωρὶς νὰ ὁμοιάζῃ μετὰ τὴν ἀρχαίαν περισσότερον παρ' ὅσον τῶρα, δὲν θὰ ἔχη τίποτε νὰ ζηλεύσῃ ἀπὸ ταύτην».

27. Ὁ Π. Καρολίδης ἔγραφε στὴν ἐφημ. «Ἀθηναῖς» τῆς 14ης Ἰουνίου 1908: «Δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ Γραμματικὴ νεοελληνικῆς γλώσσας. Εἶναι τόσον μικρὰ ἡ διαφορὰ ἀρχαίας καὶ νέας, ὥστε δὲν παρίσταται ἀνάγκη δύο Γραμματικῶν». Πβ. Ἰακ. Ε. Ζαρράφτου, Ὁ Ἀγᾶς, κωμῶδιον εἰς τρεῖς πράξεις, Ἐν Ἀθηναῖσι 1910, πρόλογος, σ. ζ': «Ὅλοι αἱ τῆς ἀρχαίας γλώσσας μεταβολαὶ καὶ παθήσεις εἰσὶν αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς τῆς σημερινῆς».

28. Ὁ Γ. Χατζιδάκις (βλ. πρόχειρα, Σύντομος Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, Ἐν Ἀθηναῖσι 1915, σ. 129) προτιμᾷ μετὰ τὸ «ἀρχαϊσμὸν» καὶ «χυδαϊσμὸν» λέξεις πού μᾶς συνδέουν μετὰ τὴν γλωσσικὴν παράδοσιν. Βλ. τοῦ ἰδίου, «Ἐστία» 16 (1883), 425: «Νὰ παραλαμβάνωνται ἐκ τῆς δημώδους γλώσσας μετ' ἐξακρίβωσιν εἰς τὸν γραπτὸν λόγον ὅ,τι ἡ πείρα διδάξῃ ἡμᾶς ὅτι εἶναι χρηστὸν καὶ δυνατὸν». Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Χατζιδάκις ἐπέκρινε τὴ χρῆσιν τῶν λέξεων γνέθω, στάνη (ἀντὶ ποιμνιοστάσιον, αἰγιοστάσιον), ρόβι, σανὸς κ.ἄ. Βλ. Γ. Χατζιδάκι, Ἐκθεσις Σεβαστοπούλειου 1918, σσ. 7-8. Σύγκρ. Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἄπαντα, τόμ. 5, σ. 6.

29. Κ. Ι. Ἀμάντου, Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, Ἀθηναῖσι 1920, σσ. 8-9 (Ἀνάτυπον ἀπὸ τὴν «Ἀνθρωπότητα», ἀριθμ. 2): «Κοινὸν ἐλάττωμα τῆς μαλλιαρῆς καὶ τῆς λεγομένης δημοτικῆς εἶναι ἡ ἀφθονὸς χρῆσις σημερινῶν διαλεκτικῶν στοιχείων... Ὅποιος θέλει τὴν ἐπιβολὴν οἰωνδῆποτε

Στους στενούς γλωσσολογικούς κύκλους προκάλεσε ζωνηρό ενδιαφέρον ή θεωρία που υποστήριξε κυρίως ο Α. Μπούτουρας³⁰ ότι πολλές λέξεις της δημοτικής μπορούν να ερμηνευθούν από ιδιωματικούς γλωσσικούς τύπους³¹. Ο Στ. Ψάλτης³² σε άρθρο του στο περιοδικό «'Αθηνᾶ» επικρίνει με δριμύτητα τη θεωρία του Μπούτουρα — ή όποια όμολογουμένως σε πολλά σημεία δὲν πείθει — σήμερα όμως είναι φανερό πόσο μακριά από την πραγματικότητα βρισκόταν ο Ψάλτης, λαμπρός κατά τὰ ἄλλα φιλόλογος καὶ γλωσσολόγος³³. Ο Ψάλτης, ἔ.ἄ. σ. 189, διερωτᾶται: «Θὰ δυνηθεῖ ὁ Μπούτουρας νὰ παρουσιάσῃ λέξεις τοῦ κρητικοῦ ιδιώματος φερούσας γνήσιον τὸν κρητικὸν ιδιωματικὸν χαρακτήρα ὡς π.χ. λέξεις εἰς -ε: ἀπαλαρέ, εἰς -ές: ὁ βορές, κατέχω = ἐννοῶ καὶ ἄλλας ὡς εἰσαχθείσας εἰς τὴν σήμερον λαλουμένην κοινήν;» Τὴν ἀπάντησιν τὴν ἔδωκε 40 περίπου χρόνια ἀργότερα ὁ Α. Mirambel (βλ. σημ. 9) σὲ ἄρθρο του στὸ ὁποῖο ἐπισημαίνει τὴν παρουσίαν καὶ τὴν σημασίαν τοῦ κρητικοῦ διαλεκτικοῦ στοιχείου στὴ διαμόρφωσιν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας.

Ἡ περιφρόνησις που ἔδειξαν οἱ καθαρουσιῶνοί στίς διαλέκτους ἔφτανε πολλές φορές τὰ ὅρια τοῦ παραλόγου, ὅπως τονίζει καὶ ὁ γνωστὸς μελετητὴς τῆς γλώσσας μας Α. Thumb³⁴. Μερικὲς ἀπὸ τίς ἐκφράσεις που χρησιμοποιοῦσαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς καθαρῆς γὰ νὰ χαρακτηρίσουν τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ³⁵: *Γλῶσσα τῶν χαμάληδων τῆς Χίου καὶ τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῶν γιδοβοσκῶν τῆς Ἀττικῆς, πεπατημένη τῶν ἀγνιῶν γλῶσσα, γλῶσσα πενιχρά, παρεφθαρμένη καὶ ἀκαλλῆς κ.ἄ.*

Ὁ Γ. Δ. Ζηκίδης³⁶ ἀναφωνεῖ: «Ζεῦ ἀλεξιτήριε, τίνας τερατώδεις φωνὰς ἐπεφύλαξας ἡμᾶς νὰ ἀκούσωμεν ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς ἄλλης πλειάδος τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων;». Τοὺς δημοτικιστὲς ἀποκαλεῖ «χαμαιπετεῖς χήνας» καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς καθαρῆς «ὕψιπέτας ἀετούς». Ὁ Δ. Α. Ἀναστασόπουλος³⁷ εἶναι ἀκόμη πιὸ δριμύς: «θέτοντες χεῖρα ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης βέ-

---

διαλεκτικῶν στοιχείων, ἃς συλλογισθῆ ὅτι ἂν ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη του πρέπει νὰ εἰσαχθοῦν ἀπειρα ἀρχαῖκὰ στοιχεῖα εἰς τὴν γραπτὴν γλῶσσαν, διότι ταῦτα ἀπαντῶσι διαλεκτικῶς».

30. Α. Μπούτουρας, Στοιχεῖα μεταδοθέντα ἐκ τῶν νεοελληνικῶν ιδιωμάτων εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Κοινήν ('Ανάτ. ἀπὸ τὸν Α' τόμο τῆς «'Αγωγῆς»), Ἐν Ἀθήναις 1915.

31. Ἡ λέξις λ.χ. ζάχαρη (ἀντὶ σάκχαρη) μπῆκε στὴν κοινὴ νέα ἑλληνικὴ ἀπὸ τὰ ιδιώματα.

32. Στ. Ψάλτης, Ἡ περὶ τῆς ἀναμίξεως ιδιωματικῶν στοιχείων ἐν τῇ κοινῇ θεωρίᾳ, «'Αθηνᾶ» 28 (1916), 185-193.

33. Ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ τὸ λαμπρὸ ἔργο του Grammatik der byzantinischen Chroniken, Göttingen 1913, Ἀνατύπ. Göttingen 1974.

34. Α. Thumb, Die neugriechische Sprache. Eine Skizze, Freiburg 1892, σ. 23, σημ. 4.

35. Βλ. μεταξὺ ἄλλων: Δ. Οἰκονομίδου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος παρ' ἡμῖν, Ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 88. Γ. Χασιώτου, Ἡ γλῶσσα τοῦ Ἑλλήνος. Ὁ πτωχοπρόδρομος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1909, σ. 374. Α. Ε. Μέγα, Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, Μέρος Β', Ἐν Ἀθήναις 1927, σ. 440, σημ. 1 καὶ σ. 611. Πβ. σ. 13. Τέλλος Ἄγρας, Δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ποίησις, «Ν. Ἑστία» 26 (1939), σ. 1439.

36. Γ. Δ. Ζηκίδου, Γλωσσικὸν ζήτημα καὶ μεταρρυθμίσεις τῶν σχολείων, Ἐν Ἀθήναις 1918, σ. 7.

37. Δ. Α. Ἀναστασοπούλου, Περὶ τῆς ἠθοποιῶν καὶ ἐκπολιτιστικῆς δυνάμεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἐν Ἀθήναις 1894, σσ. 36-38.

βηλον ἀποτολμῶσιν ἀπόνοες περιορισμὸν τῶν ὀρίων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας· καὶ ἀποτολμῶν τις τοῦτο, τί ἄλλο δύναται νὰ εἶναι εἰ μὴ κακοῦργος, ἐὰν δὲν εἶναι παράφρων;... Δὲν εἶναι τόλμη, δὲν εἶναι θρασύτης τοῦτο, δὲν εἶναι οὐδὲ ἀσέβεια, οὐδὲ ὕβρις· εἶναι κάτι ὑπέρτερον, εἶναι ἔγκλημα, ἐὰν δὲν εἶναι ἀπόνοια, ἐὰν δὲν εἶναι παράκρουσις».

Σ' ὅλους αὐτούς τοὺς ἀπαράδεκτους ἰσχυρισμοὺς εἶναι χαρακτηριστικὲς οἱ ἀπαντήσεις πού ἔδωσε ὁ Ἑλισσαῖος Γιανίδης ³⁸.

Εἶναι ἴσως «εἰρωνεῖα τῆς τύχης» ὅτι αὐτοὶ πού κατηγορήσαν μὲ φανατισμὸ τῆ γλώσσα τοῦ λαοῦ σὰν βάρβαρη καὶ χυδαία, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὰ ἐπιχειρήματα ἐνάντια στὴν ἀνθελληνικὴ θεωρία τοῦ Fallmerayer «ἔσκυψαν τότε στὶς διαλέκτους μὲ ἱερὸ ζῆλο καὶ ἀνάσυραν στὸ φῶς τοῦ ἡλίου χρυσάφι ἀτόφου ἀπὸ τὰ στέρνα τοῦ πιὸ ἀκραιφνοῦς ἑλληνισμοῦ» ³⁹. Καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκις ⁴⁰ ἐπισημαίνει τὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ πίστευαν ὅτι οἱ διάλεκτοι ἄξιζαν νὰ μελετηθοῦν μόνο ὅσον ἀφορᾶ τοὺς ἀρχαῖσμούς πού διασώζουν. Καὶ συνεχίζει (σ. η'): «Πολὺ συχνὰ βλέπομεν ἐπιχειρουμένην ἀληθῆ διαλεκτοθηρίαν πρὸς ἀπόδειξιν τῆς καταγωγῆς τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς ἐκ τῶν ἀρχαίων διαλέκτων καὶ δὴ πρὸς ἀναίρεσιν τῶν περὶ τῶν Fallmerayer».

Ὅπως εἶδαμε ἡ ἐξέλιξη τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος δὲν ἄφησε ἀνεπηρέαστη τὴν ἐξέλιξη τῆς νεοελληνικῆς διαλεκτολογίας. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι χάθηκαν ἀρκετὲς διαλεκτικὲς λέξεις πού θὰ μπορούσαν νὰ πλουτίσουν τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ γλώσσα.

3. Δειγματοληπτικὴ ἔρευνα διαλεκτικῶν στοιχείων σὲ ἔργα νεοελλήνων λογοτεχνῶν καὶ τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Εἰδικὲς ἐξαντλητικὲς μελέτες γιὰ τὴ γλώσσα νεοελλήνων λογοτεχνῶν δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχιστες, ὅπως λιγοστὰ εἶναι καὶ τὰ λεξικά ἢ πίνακες λέξεων ⁴¹ μεμονωμένων συγγραφέων καὶ ἀκόμα λιγότερες οἱ μελέτες πού ἀναφέρονται στοὺς «διαλεκτισμούς», τὰ διαλεκτικὰ δηλ. ἢ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα πού χρησιμοποιοῦν λίγο ἢ πολὺ ὅλοι σχεδὸν οἱ λογοτέχνες μας. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι αὐτὴ τὴ στιγμή δὲν ἔχουμε ἐποπτεία τοῦ τεράστιου ὕλικου πού χρησιμοποιεῖται στὴ νεοελληνικὴ

38. Ἑλισσαίου Γιανίδη, Γλώσσα καὶ ζωὴ. Ἀναλυτικὴ μελέτη τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, Ἀθήνα 1908 (Ἀνατύπ. 1974). Βλ. ἀνάμεσα στὰ ἄλλα σ. 66: «Πῶς θὰ κάμουμε πού οἱ λέξεις οἱ λαϊκὲς εἶναι πρόστυχες καὶ κάνουν κακὴ φιγούρα στὸ χαρτί... Τὸ μπιφτέκι καὶ τὸ φιλέτο δὲν εἶναι λέξεις πρόστυχες, νομίζω οὔτε τὸ χαβιάρι. Ἐκεῖνος ὅμως ὁ ταραμᾶς δὲν ὑποφέρεται· ἂν πεῖτε ὁ μπακαλιάρης καὶ οἱ ρέγκες, ἄλλο πρᾶμα!».

39. Ν. Π. Ἀνδριώτη, Δημοτικισμὸς καὶ γλωσσολογία, «Ν. Ἑστία» 26 (1939), 1489-1493. Βλ. σ. 1492.

40. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Ἐκθεσις περὶ τῶν εἰς τὸν γλωσσικὸν διαγωνισμὸν τοῦ συλλόγου «Κοραῆ» ὑποβληθέντων πονημάτων, Ἀθήνησιν 1892, σ. ζ'. Βλ. καὶ Α. Κυπριανοῦ, Προτροπὴ εἰς σύνταξιν ἰδιωτικῶν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης, «Φιλίστωρ» 3 (1862), σσ. 2-3. Στ. Π. Κυριακίδου, Λαογραφία καὶ δημοτικισμὸς, «Ν. Ἑστία» 26 (1939), 1484-1485. Μαρίας Μαντουβάλου, Λορέντσου Μαβίλη, Ἀγνωστον δοκίμιον περὶ γλώσσης, Ἀθήναι 1969, σ. 13. (Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, 58).

41. Π. Σ. Πίστα, Οἱ πίνακες λέξεων νεοελληνικῶν ποιητικῶν ἔργων, «Κώδικας» 3 (1977), 185-194. Βλ. καὶ Δ. Κ. Μαυρομάτη, Πίνακας λέξεων τοῦ Ἄξιον Ἔστί τοῦ Ὀδυσσεᾶ Ἐλύτη, Ἰωάννινα 1981 (Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων. Νεοελληνικὲς Ἔρευνες ἀρ. 3).

λογοτεχνία⁴². Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στα «Διηγήματα τῆς Στάνης» τοῦ Χρ. Χρηστοβασίλη, «δηλ. σὲ 11 διηγήματα ἑκατὸν εἴκοσι ὀκτῶ σελίδων συναντᾶ κανεὶς 100 λέξεις πού δὲν ἔχει ὁ Ἀραβαντινὸς στὸ «Ἡπειρωτικὸν Γλωσσάριον». Αὐτὸ δείχνει πόση ἐργασία μένει ἀκόμα γιὰ τοὺς εἰδικοὺς συλλέκτες», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Α. Χ. Μαμμόπουλος⁴³.

Γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη ἔχουμε τὴν ἐξαντλητικὴ καὶ μεθοδολογικὰ ἀψογὴ μελέτη τοῦ Yvon Tarabout⁴⁴. Καὶ γιὰ τὴ γλώσσα τῶν Καζαντζάκη⁴⁵, Καρκαβίτσα⁴⁶, Μαβίλη⁴⁷, Μακρυγιάννη⁴⁸, Παλαμᾶ⁴⁹, Παπαδιαμάντη⁵⁰ καὶ Σολω-

42. Καὶ κάτι ἀκόμη περισσότερο: Δὲν ἔχει κἄν ἀξιολογηθεῖ ἡ σχετικὴ ἐπὶ μέρος βιβλιογραφία. Μιὰ χαρακτηριστικὴ περίπτωση: Ἦδη ἀπὸ τὸ 1909 εἶχε παρατηρήσει ὁ K. Dieterich (Die präpositionalen Präfixe in der griechischen Sprachentwicklung mit besonderer Berücksichtigung des Mittel- und Neugriechischen, Strassburg 1909, σ. 110) ὅτι ὁ Ἑφταλιώτης, Ῥωμ. 174, χρησιμοποιοῦ τὸ διαλεκτικὸ ἀποκαρδισμένος, πράγμα πού ἀγνοεῖ τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ΙΑ). Εὐκαιρικῶς σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι ἡ γλώσσα τοῦ Ἑφταλιώτη «ἔχει ζωντανὴ τὴν αἴσθησι τοῦ γνήσιου δημοτικοῦ λόγου. Μέσα τῆς ἔχει ζωηρὰ ἐντυπωμένους τοὺς ἰδιαιτέρους φραστικοὺς καὶ ἐκφραστικοὺς τρόπους τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τοῦ νησιοῦ του». Βλ. Α. Πολίτη, Ἀργύρης Ἑφταλιώτης, στὸ ἔργο: Θέματα τῆς λογοτεχνίας μας, Δεύτερη Σειρὰ (Μελέτη 12, ἐκδ. Κωνσταντινίδη), Θεσσαλονίκη [1976], σ. 148.

43. Ἀλεξ. Χ. Μαμμοπούλου, Χρῆστος Χρηστοβασίλης, Ὁ διηγηματογράφος, ὁ λαογράφος, ὁ ποιητής. Ἐν Ἀθήναις 1965, σσ. 14-15.

44. Y. Tarabout, La langue de Valaorit, Athènes 1970. Βλ. καὶ Α. Τσοπανάκη, Ὁ δημοτικισμὸς καὶ ἡ γλώσσα τοῦ Βαλαωρίτη, «Ν. Ἑστία», Χριστούγεννα 1979, σσ. 475-487.

45. Ν. Ἀνδριώτη, Ἡ γλώσσα τοῦ Καζαντζάκη, «Ν. Ἑστία» 66 (1959), τευχ. Νίκος Καζαντζάκης, σσ. 90-95. P. Bien, Kazantzakis and the linguistic revolution in Greek literature, Princeton, N. Jersey 1972. Α. Τσοπανάκη, Ἡ γλώσσα καὶ τὸ λεξιλόγιο τοῦ Ν. Καζαντζάκη, ἔ.ἀ., σημ. 5. Γιὰ ἰδιωματικὴς κρητικὴς λέξεις βλ. σ. 70. Ὑπερβολικὸς στὴν κρίση του γιὰ τὸ «κρητικίζον γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Καζαντζάκη» εἶναι ὁ Γ. Θέμελης, Ἡ νεώτερη ποίησις μας. II. Γενικὴς ἀπόψεις, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 171-222. Σελ. 178: «Γιὰ μένα, ἐὰν ὑπάρχει κάποιος ἰδιόγλωσσος, «ἐκτὸς γλώσσης» — πρέπει νὰ πῶ «ἐκτὸς ψυχῆς» — αὐτὸς εἶναι ὁ Καζαντζάκης». Σύγκρ. Ν. Πιμπλῆ, Ἡ κρητικὴ διάλεκτος καὶ «ἡ θεία κωμωδία» τοῦ Καζαντζάκη, «Ν. Ἑστία» 17 (1935), 443-445.

46. Π. Δ. Μαστροδημήτρη, Ὁ ζητιάνος τοῦ Καρκαβίτσα, Εἰσαγωγή, κείμενο, γλωσσάριο, Ἀθήνα 1980.

47. Γ. Χρ. Σακελλαριάδου, Ἡ γλώσσα τῶν σονέττων τοῦ Λορέντσου Μαβίλη, «Παρνασσὸς» 18 (1975), 47-68. Ἦδη ὁ Κ. Παλαμᾶς ἐντόπισε στοιχεῖα τῆς «κορφιάτικης ντοπιολαλιάς» τοῦ Μαβίλη. Βλ. Ἀρ. Καμπάνη, Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, Ἐν Ἀθήναις⁵ 1948, σ. 261.

48. Γιὰ τὸ λόγιο στοιχεῖο στὸ δημοτικὸ λόγο τοῦ Μακρυγιάννη βλ. τὴ διεξοδικὴ μελέτη τῆς Μάγδας Χ. Στρογγάρη, Ὁ λογιωτατισμὸς καὶ ἡ ἐπίδρασή του στὰ γραφτὰ τοῦ Μακρυγιάννη, «Δωδώνη» 8 (1979), 111-215.

49. Ν. Π. Ἀνδριώτη, Ἡ γλώσσα τοῦ Παλαμᾶ, «Ν. Ἑστία» 37 (Χριστούγεννα 1943), σσ. 229-277. Ὁ Ἀνδριώτης, σ. 237, ἀναφέρει μερικὴς ἰδιωματικὴς λέξεις πού χρησιμοποιοῦ ὁ Παλαμᾶς: κρητ. μαδάρες, μεσολογγ. προιάρια καὶ γιβάρια, σλαβ. γουζλες, βλαχ. σεγκούνια κ.ἀ. Ε. Κριαρᾶ, Ἡ γλώσσα τοῦ [Παλαμᾶ], «Γράμματα» (Τεῦχος ἐπιμνημόσυνο Κωστή Παλαμᾶ), Ἀθήναι 1943, σσ. 239-251. Βλ. καὶ Γ. Π. Σαββίδη, Γλωσσάρι γιὰ τὸν «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου» (Σχεδιάσμα), Ἀθήνα 1963.

50. Κ. Ρωμαίου, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Σκιαθοῦ καὶ οἱ διάλογοι τοῦ Παπαδιαμάντη, «Ν. Ἑστία» (Χριστούγεννα 1941), σσ. 64-70.

μοῦ ⁵¹ ἔχουμε ἐπὶ μέρους μελέτες πού μᾶς δίδουν μιὰ εἰκόνα τοῦ λεξιλογικοῦ τους θησαυροῦ.

Ἐνάμεσα στοὺς πολλοὺς λογοτέχνες μας πού χρησιμοποιοῦν ἀρκετὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα στὸ ἔργο τους ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ: Βαλαωρίτης, Βενέζης, Γρυπάρης, Ἐφταλιώτης, Θεοτόκης, Καζαντζάκης, Καρκαβίτσας, Κονδυλάκης, Κρυστάλλης, Μακρυγιάννης, Μυριβήλης, Ξενόπουλος, Πάλλης, Παπαδιαμάντης, Πρεβελάκης, Σικελιανός, Τερζάκης, Χατζόπουλος, Χρηστοβασίλης, Ψυχάρης κ.ἄ.

Ἐδῶ θὰ ἀναφερθοῦμε μὲ λίγα λόγια στὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα πού χρησιμοποιεῖ ὁ Παντελῆς Πρεβελάκης στὸ πλούσιο λογοτεχνικό του ἔργο, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ δείξουμε τὴν προσφορὰ τῶν λογοτεχνῶν στὴ διαμόρφωση τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας ἀλλὰ καὶ νὰ τονίσουμε παράλληλα ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ μελετηθεῖ συστηματικὰ καὶ ὑπεύθυνα ἡ γλώσσα τῶν καταξιωμένων λογοτεχνῶν μας.

Ὁ λόγος τοῦ Πρεβελάκη κατὰ τὸν Λίνο Πολίτη ⁵² «εἶναι πάντα προσεκτικὰ χτενισμένος, μὲ μιὰ κάπως ὑπερβολικὴ ἴσως κάποτε ἐκμετάλλευση λαϊκῶν καὶ ἰδιωματικῶν γλωσσικῶν στοιχείων πού προσδίδουν ὡστόσο στὸ λόγο τὸν ἰδιαίτερο χαρακτήρα του». Ὁ Κ.Θ.Δημαρᾶς ⁵³ μιλά γιὰ «ἐκζήτηση» στὸ ἔργο τοῦ Πρεβελάκη. Ὁ Μ.Τριανταφυλλίδης ὁμως (βλ. Ἄπαντα, τόμ. 7, σ. 543 κ.έ.) παραθέτει ἀρκετὲς λέξεις ἀπὸ τὸν Πρεβελάκη πού ἐνῶ ἦταν ὡς διαλεκτικὲς ἄγνωστες ἢ μισοξεχασμένες καταξιώθηκαν καὶ ἔγιναν γνωστὲς μὲ τὴ λογοτεχνικὴ αὐτὴ καθιέρωση ⁵⁴.

Ἀπὸ τὸ μυθιστόρημά του «Ὁ ἥλιος τοῦ θανάτου» ⁵⁵ ἀποδελτιώσαμε τὶς σπουδαιότερες λέξεις ἀπὸ τὸ α- μέχρι τὴ λέξη γάρραρος (μέχρι δηλ. τὸ τελευταῖο τυπω-

51. Δ. Γεωργακᾶ, Τὰ λόγια στοιχεῖα στὸ ἔργο τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ (Μετάφραση Α. Γ. Παπαγεωργίου), Ἀθήνα 1959. Α. Κουτσιλιέρη, Ἡ γλώσσα τοῦ Σολωμοῦ, Ἀθήναι 1967 (Διδ. διατρ.). «Πίνακας λέξεων τοῦ ἑλληνόγλωσσου σολωμικοῦ ἔργου» ἄρχισε νὰ τυπώνεται ὡς παράρτημα τῆς Ἐπιστ. Ἐπετ. τῆς Φιλ. Σχ. τοῦ Πανεπ. Ἰωαννίνων «Δωδώνη» μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Ἐρατοσθ. Γ. Καψωμένου καὶ τῶν συνεργατῶν του.

52. Λ. Πολίτη, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Ἀθήνα 1978, σ. 318.

53. Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Ἀθήνα ⁶1975, σ. 475.

54. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πρεβελάκης ἐρμηνεύει σπάνιες ἢ περιορισμένης ἐκτάσεως διαλεκτικὲς λέξεις μέσα στὸ ἴδιο τὸ κείμενο, ἀμέσως μετὰ τὴν παράθεσή τους μὲ τέτοιο τρόπο πού τὸ ἐρμηνεῦμα δὲν παρακωλύει τὴ φυσικὴ ροὴ τοῦ λόγου. Μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν «Ἡλιο τοῦ Θανάτου»: Σελ. 64: «Τώρα θὰ δεῖς γλύκισμα! Ἀηδονόπιττα!» (μουσκεμένα σὲ νερὸ κριθοκούλουρα ποτισμένα μὲ λάδι καὶ ζάχαρη). Σελ. 143: «Αὐτὰ τ' ἄστρα, παιδί μου, τὰ λέμε Ἐφτὰ Ἀδέρφια. Μὰ τὰ λέγουν κι Ἀναποδοκάραβο, γιὰτὶ ἂν κοιτάξεις μόνο τὰ μπροστινά, μοιάζουν μὲ καράβι ἀναποδογυρισμένο». Σελ. 274: «Τὸ ἀναθεματάρι εἶναι οἱ πέτρες πού σωριάζουν ὅπου γίνε φονικό». Σελ. 279: «Καὶ ὅταν θὰ φτάξεις στὸν αἰτὸ (ἤθελε νὰ πεῖ τὸ φουντωτὸ κλαρὶ στὴν κορφή τοῦ δέντρου)...».

55. Τὸ ἔργο κυκλοφόρησε σὲ πρώτη ἐκδοση τὸ 1959. Ἐδῶ λάβαμε ὑπόψη τὴ δεύτερη ἐκδοση, Ἀθήναι 1968. Οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν στὶς σελίδες τῆς β' ἐκδόσεως. Λέξεις μέσα σὲ [ ] σημαίνει ὅτι εἶναι λόγιες, ἄγνωστες στὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Γιὰ τὴ δειγματοληπτικὴ αὐτὴ ἔρευνα χρησιμοποιήσαμε σκόπιμα τὸ παραπάνω μυθιστόρημα πού περιέχει λιγότερα κρητικὰ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα ἀπ' ὅτι «Τὸ χρονικὸ μιᾶς πολιτείας» (1938), ἢ «Παντέρμη Κρήτη» (1945), ἢ τὸ τρίπτυχο «Ὁ Κρητικός»: «Τὸ δέντρο» (1948), «Ἡ πρώτη λευτεριά» (1949), «Ἡ πολιτεία» (1950), ὅπου ἱστοροῦνται μὲ δύναμη καὶ μὲ τεχνικὴ οἱ ἀγῶνες τῆς Κρήτης γιὰ τὴν ἐλευθερία στὰ χρόνια τοῦ Βενιζέλου.

μένο λήμμα του 'Ιστορικού Λεξικού — τὸ 1980 κυκλοφόρησε τὸ δεύτερο τεύχος τοῦ τετάρτου τόμου, μέχρι τῆ λ. γεροδάσκαλος —), συνολικά 355. Ἀπὸ τὶς λέξεις αὐτὲς 46 εἶναι ἀμάρτυρες στὸ ΙΑ :

ἀγιοτικὸς	298	ἀνετάραχος	21
ἄγρη	238	ἀντιαεροπορικὸ	70
ἀγριομανισμένος	109, 209	ἀπανάχειλο ⁵⁷	61
ἀγριομούστακο	92	ἀπλωσταριά	106
ἀγριωπὰ	316	ἀπόφωνα	99
[ἀγυρτεία]	242	ἀπρόσμενος	251
ἀδροσογέλαστος	134	ἀράθυμα	226
Ἀηδονόπιπτα	64	[ἀρματόδρομος]	192
ἀκατανόμαστος	156	[ἀρνησόθεος]	215
[ἀκηλίδωτος]	116	ἀρνοψάλιδο ⁵⁸	62
ἀλαφροστοίχειωτος	114	ἄρχος	298
[ἀλλοφροσύνη]	305	ἀσπούδα	43
ἀλογατὰς	227	ἀσπρομουριά	326
ἀμαξοκούτι	143	ἀστερόπλοκος	251
ἀμαξολατῶ	191	[ἀτερμοσύνη]	187
ἀναθεματάρη	274	[ἀντομολῶ]	122
ἀνακρατῶ	25, 250	ἀφθαρτίζω	234
ἀνάπετα	281	ἄφραγος	75
ἀναφρυδιάζω	35	ἀχαμνοτηρῶ	26
[ἀναφώνημα]	117	βατόλακκος	63
ἀνεκράτητα	26	βουρλογένης	92
ἀνεμόστροφα ⁵⁶	227	βουρλοτριχιά	264
ἀνέμπιστα	98	βραχνοκοκορίζω	68

Οἱ παρακάτω 32 λέξεις ὑπάρχουν στὸ ΙΑ, ἢ παρουσία τους ὅμως στὸ ἔργο τοῦ Πρεβελάκη μὲ ἰδιάζουσα σημασιολογικὴ ἀπόχρωση ἢ μὲ ἐντελῶς νέα σημασία δείχνει ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ ἀναδιάρθρωση τῶν σχετικῶν λημμάτων τοῦ ΙΑ:

Οἱ διαλεκτικὲς λέξεις ἀποβαγγελίζω 169, ἀπολειψιά 296 καὶ βεργολογῶ 66, εἶναι — πάντα κατὰ τὸ ΙΑ — ἀμάρτυρες, τὶς χρησιμοποιοῦ ὅμως ὁ Πρεβελάκης καὶ δὲν εἶναι ἴσως ὁ μόνος ποὺ κάνει χρῆση τῶν λέξεων αὐτῶν.

Τὶς λέξεις ἀποσυνάζω 296 καὶ ἀστρουλάκι 41, δὲν τὶς ἔχει τὸ ΙΑ μὲ τὴ σημασία ποὺ τὶς χρησιμοποιοῦ ὁ Πρεβελάκης, ἐνῶ στὸ ἴδιο λεξικὸ δὲν διαφαίνεται ἡ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη τῆς λέξεως βασταγερός 39, 155: βασταγερὸ ἄλογο, μουλάρι κ.τ.ό. καὶ μετὰ ὡς οὐσιαστικὸ: βασταγερό, τό.

56. Στὴ φράση: δανεικὰ καὶ ἀνεμόστροφα.

57. Τὴ λέξη χρησιμοποιοῦ καὶ ὁ Ν. Καζαντζάκης, 'Ο καπετὰν Μιχάλης, Ἀθήνα ³1974, σ. 387.

58. Σύγκρ. Ν. Καζαντζάκη, 'Ο καπετὰν Μιχάλης, ἔ.ά., σ. 203.

Βλ. *ἀκόμα* τις λέξεις:

<i>ἀγκωνόχερο</i>	93	<i>ἀνεμοσίφουνο</i>	82
<i>ἀγουρογερασμένος</i>	168	<i>ἀνεμόσουπα</i>	296
<i>ἀιτὸς</i> ⁵⁹	279	<i>ἀνήθελα</i>	25
<i>ἀκρόδωμα</i>	120	<i>ἀνοστισμένος</i>	277
<i>ἀκροπατῶ</i>	155	<i>ἀντίσκομμα</i>	191
<i>ἀλαλαχῆ</i>	126	<i>ἀξετίμητος</i>	325
<i>ἀλεπού</i> ⁶⁰	227	<i>ἀπάγριες (φωνές)</i>	137
<i>ἀλλαξομουρισμένος</i>	304	<i>ἀπίδρομος</i>	192
<i>Ἀμήγυρος</i>	138	<i>ἀραχνόσκουπα</i>	134
<i>ἀμπάρα</i>	324	<i>ἀρκουδόβατος</i>	64
<i>ἀνάβλεμματισμένα (μάτια)</i>	88	<i>ἄσκημα (παίρνω)</i>	214, 307
<i>ἀναπασιμάρι</i>	300	<i>ἀφεντοσύνη</i>	275
<i>ἀναποδοκάραβο</i>	143	<i>ἀγάπη (νὰ γενεῖ)</i>	44

Ἐκ τῶν 335 λέξεων πού ἐξετάσαμε οἱ 78 ἢ εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστες στό ΙΑ ἢ δὲν εἶναι γνωστὲς μὲ τὴ σημασία πού τις χρησιμοποιοεῖ ὁ Πρεβελάκης.

Τὸ πρόβλημα πού ἀνακύπτει εἶναι ἂν τὸ ΙΑ πρέπει νὰ βασιστεῖ μόνο στό διαλεκτικὸ ὕλικὸ πού προέρχεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ ἢ ἂν πρέπει νὰ ἀξιολογήσει καὶ τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα πού βρίσκουμε σὲ λογοτεχνικὰ ἔργα⁶¹. Ἐπειδὴ ἡ σύνταξη ἐνὸς ὁποιοῦδήποτε λεξικοῦ, καὶ πολὺ περισσότερο ἐνὸς λεξικοῦ πού φιλοδοξεῖ νὰ συμπεριλάβει τὸ λεξιλόγιό τῆς κοινῆς νέας ἐλληνικῆς καὶ τῶν ιδιωμάτων, παρουσιάζει πολλὰ καὶ ποικίλα προβλήματα, φοβοῦμαι ὅτι τὸ τεράστιο ὕλικὸ πού ὀρθώνεται μπροστά μας θὰ ἐπιφέρει ἀναπόφευκτα διαφοροποίηση τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ὕλικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς⁶².

Μέχρι τώρα τὸ ΙΑ ἔχει λάβει ὑπόψη καὶ πολλὰ ἔργα λογοτεχνῶν, τῆς προπολεμικῆς κυρίως περιόδου, ἢ ἀποδελτίωση ὅμως τοῦ σχετικοῦ ὕλικου τέθηκε σὲ δεύτερη μοῖρα, ἀφοῦ πολὺ σωστὰ δόθηκε προτεραιότητα στό διαλεκτικὸ ὕλικὸ πού μέρα μὲ τὴ μέρα σβῆνει ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ.

Ἡ ἐπιλογή λέξεων ἀπὸ τὸν πρῶτο τόμο τοῦ ΙΑ πού ἀκολουθεῖ μᾶς δείχνει τὴ μεγάλη συμμετοχὴ τῶν διαλέκτων στὴ διαμόρφωση τῆς λογοτεχνικῆς μας γλώσσας:

59. Ἐπιτός = φουντωτὸ κλαρὶ στὴν κορυφὴ δέντρου. Σύγκρ. σημ. 54.

60. Ἡ γνωστὴ ἀπὸ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος παροιμία «βάνουν τὸ λύκο πιστικὸ τὴν ἀλεπού δραγάτη» δὲν ὑπάρχει στό ΙΑ.

61. Βλ. Ι. Θ. Κακριδῆ, *Λεξικογραφικὲς συμβολές*, Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 135-150 = *Μελέτες καὶ ἄρθρα*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 223-238.

62. Ἡ ἔλλειψη ἐνὸς λεξικοῦ τῆς καλλιεργούμενης νεοελληνικῆς γλώσσας εἶναι ιδιαίτερα αἰσθητὴ κυρίως γιατί τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐκτὸς τοῦ ὅτι προχωρεῖ μὲ ἀργὸ ρυθμὸ δὲν συμπεριλαμβάνει στὰ λήμματά του παρὰ ἐλάχιστο ὕλικὸ ἀπὸ νεώτερα λογοτεχνικὰ ἔργα. Τὸ κενὸ αὐτὸ πρόκειται νὰ καλύψει τὸ Ἑλληνοαγγλικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς, γραπτῆς, λογοτεχνικῆς καὶ λόγιας νεοελληνικῆς (δημοτικῆς) γλώσσας (Modern Greek-English Dictionary) τοῦ καθηγητοῦ Δ. Ι. Γεωργακᾶ πού ἐτοιμάζεται ἐδῶ καὶ ἀρκετὰ χρόνια. Δείγματα τοῦ σπουδαίου

Τὸ ἐπίθετο ἀγλύκαντος, γνωστὸ ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, τὴν Κάρπαθο, τὴν Πελοπόννησο κ.ά. χρησιμοποιεῖ ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Κρυστάλλης, ὁ Βλαχογιάννης. Τὸ ἀηδονολαλοῦσα τοῦ Παλαμᾶ τὸ βρίσκουμε στὴν Ἡπειρο, Θράκη, Καππαδοκία, Κρήτη, Μακεδονία, Κύπρο, Ρόδο, ὅπως καὶ τὸ ἀηδονολαλῶ τοῦ Σολωμοῦ. Τὸ ἀκάτεχος πού χρησιμοποιεῖται συχνὰ στὴν Κρήτη τὸ βρίσκουμε στὸν Παλαμᾶ κ.ο.κ.

Βλ. ἀκόμα τὶς λέξεις:

ἀγαποχόρταρο	αἰσθαντικός	ἀκροποταμιὰ
ἀγγελόκρουσμα	ἀκλούθα, ἐπίρρ.	ἀκροπρεπίδι
ἀγγελομαχῶ	ἀκοπος	ἀκροσυγγενής ⁶³
ἀγριοκαίρι	ἀκριβοθυγατέρα	ἀλαβαστρένιος
ἀγριομανῶ	ἀκριβοθώρητος	ἀλαλιά
ἀδικοθάνατος	ἀκροβούνι	ἀλαλιάζω
ἀετόπουλλο	ἀκροδάχτυλο	ἀλαφροπατῶ
ἀηδονόλαλος	ἀκροθαλασιὰ	ἀλλαξογνωμῶ
ἀηδονολάλημα	ἀκροκοκκινίζω	(ἀλλαξογνωμίζω, κρητ.)
ἀθαλάσσωτος	ἀκροπελαγιά	

Στὸ ΙΑ — τὰ παραδείγματα πού ἀκολουθοῦν εἶναι καὶ πάλι παρμένα ἀπὸ τὸν πρῶτο τόμο — ὑπάρχουν πολλές λέξεις μὲ μόνη μαρτυρία ἀπὸ λογοτεχνικά κείμενα. Πολλές ἀπὸ τὶς λέξεις αὐτὲς εἶναι ἄγνωστες στὸ στόμα τοῦ λαοῦ:

ἀγαθόγνωμος, ἀγουζά, ἀηδονόστομος, αἱματόχρωμος, αἰμοσφράγιστος, ἀκριβοζηλεμένος, ἀκριβοποτίζω, ἀκριβοκέρδητος, ἀκριβοχέρης, ἀκρόκλαδο, ἀκροκλώναρο, ἀκρολιμνιά, ἀκροούρανο, ἀκροπίνω, ἀκροποταμίτσα, ἀκροπόταμος, ἀκρόρρεμα, ἀκρορρεματιὰ, ἀκρορρίζι, ἀκροτόπι, ἀκροφίγουρο, ἀλαβάστρινος, ἀλατοψημένος, ἀλαφρογέρνω, ἀλαφροδένω, ἀλαφροπερπάτητος, ἀλαφροπηδῶ, ἀλαφροσκεπάζω, ἀλαφροτρέμω, ἀλετρευτής, ἀλλαξοθωρίζω κ.ἄ.

Ἄν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ κρητικὴ διάλεκτος μαζί μὲ τὸ πελοποννησιακὸ ἰδίωμα καὶ τὸ ἰδίωμα τῶν Κυκλάδων ἀποτελέσαν τὴ βάση τῆς νεώτερης κοινῆς⁶⁴ τότε καταλαβαίνουμε τὴ σημασία τοῦ διαλεκτικοῦ στοιχείου γιὰ τὴ διαμόρφωση καὶ τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας.

αὐτοῦ λεξικοῦ ὑπάρχουν στὰ περιοδικὰ «Orbis» 22 (1973), 389-403 καὶ «Μαντατοφόρος», τεύχ. 18 (1981), 35-66. Σύγκρ. Ε. Κριαρᾶ, «ΕΕΦΣΠΘ» 15 (1976), 151-157.

63. Ἄρκετὲς ἀπὸ τὶς λέξεις πού παραθέσαμε, ὅπως τὰ σύνθετα μὲ τὸ προθεματικὸ ἀκρο- ἢ ἀλαφρο-, εἶναι ποιητικὲς. Βλ. Γ. Δ. Μπαμπινιώτη, Ὁ διὰ συνθέσεως ὑποκορισμὸς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, Ἐν Ἀθήναις 1969, σσ. 111 κ.έ., 225 κ.έ.

64. Βλ. Γ. Χατζιδάκι, Περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς γραμματικῆς τοῦ Ἑρωτοκρίτου (στὴν ἔκδ. τοῦ Στ. Ξανθοῦδίδη, ἔ.ἄ.), σ. 458. Ἡ μελέτη εἶναι τώρα πιὸ προσιτὴ στὴν πρόσφατη ἔκδοση τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Γ. Ν. Χατζιδάκι, Γλωσσολογικαὶ Ἑρευναι, τόμ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1977, σ. 197 κ.έ.

4. Ἡ θέση τῶν διαλεκτικῶν λέξεων στὴν κοινὴ νέα ἑλληνικὴ

«Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἡ γλῶσσα τῆς παιδείας καὶ τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων παραμέλησε τὸ λεξιλογικὸ θησαυρὸ τῶν ἀνθρώπων τῆς ὑπαιθροῦς μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χάσει πολλὰ γνήσια στοιχεῖα... Λέξεις κι ἐκφρασεῖς, ὅπως ἀναμπιστευτὰ (ἐμπιστευτικά), μολπάδα (πράοτητα), παράθελά μου (χωρὶς νὰ τὸ θέλω)... κι ἄλλες κι ἄλλες ζοῦν — ἀκόμα — κρυφὰ στὸ στόμα τοῦ «ἀγράμματος» λαοῦ καὶ λείπουν ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν μορφωμένων», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Μεσεβρινός ⁶⁵.

Ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης ('Απαντα τόμ. 7, 542) τόνισε ὅτι «γιὰ νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ δύο μεγάλους κινδύνους, δηλ. ἀπὸ τοὺς περιττοὺς φρασεολογικοὺς ξενισμοὺς καὶ ἀπὸ τὰ περιττὰ λόγια στοιχεῖα, πρέπει νὰ στραφοῦμε πρὸς τὶς πηγές τῆς γλώσσας μας μ' ὄλο τὸν κίνδυνο νὰ πέσωμε αὐτὴ τὴ φορὰ σὲ περιττὸ ἰδιωματισμό. Εἶναι βέβαια τὸ κακὸ αὐτὸ λιγότερο ἀνώδυνο ἀπὸ τὰ ἄλλα, αὐτὸ ὅμως δὲ σημαίνει πὼς δὲν πρέπει νὰ φροντίση ὁ σημερινὸς συγγραφέας νὰ τὸν ἀποφύγη».

Εἶναι πράγματι γεγονός, ὅπως τονίζει καὶ ὁ Μεσεβρινός ἑ.ἄ., ὅτι «μπῆκαν στὴ λογοτεχνία καὶ στὴν καθημερινὴ λαλιὰ τύποι ὅπως τὸ μοραῖτικο εἶσαντε, τὸ ρουμेलιώτικο ἐρχόντουσαν ἢ ὁ παρατατικὸς τῶν περισπώμενων ρημάτων σὲ -αγα: (κοί-ταγα, ἀγάπαγα, βοήθαγα)». Τέτοιοι τύποι «δημιουργοῦν σύγχυση γιατί σπάζουν τὶς μορφολογικὲς ἐνότητες τῆς Κοινῆς μὲ διπλοτυπίες ποὺ δὲν ἐξυπηρετοῦν τὴ γλωσσικὴ καλλιέργεια». Ὁ ἴδιος ὁ Ψυχάρης εἶχε κατακρίνει τὴν προτίμησιν τοῦ Πάλλη γιὰ «ἰδιωτισμοὺς ἢ μὲ τὸ παραπάνω λαϊκοὺς τύπους» ποὺ δὲν παρίσταναν τὸν ἐξευγενισμένο γλωσσικὸ τύπο ποὺ προσπάθησε νὰ διαμορφώσει ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ⁶⁶. Ὅσο ἀνεδαφικὴ ἦταν π.χ. ἡ προσπάθεια ἐπιβολῆς τοῦ τύπου γλέπω (τί γλέπ'ς) ἀπὸ τὸν Πάλλη, ἢ τῶν λέξεων ὑποφτος, διέφτυση, συγραφέηδες, δισταξιά ἀντὶ ἀμφιβολία ἀπὸ τὸν Ψυχάρη, ἄλλο τόσο ἦταν ἐξωπραγματικὴ ἢ ἐπιβολὴ τῶν λέξεων αἰγοστάσιον ἢ ποιμνιοστάσιον ἀντὶ τῆς λέξεως στάνη, χείμετλον ἀντὶ χιονίστρα, ἔωλος ἀντὶ μπαγιάτικος, σκωληκίδες ἀντὶ μακαρόνια κ.ἄ. ἀπὸ τοὺς καθαρευουσιάνους.

Ὁ Α. Ε. Μέγας, ἑ.ἄ., Μέρος Β', ἐν Ἀθήναις 1927, σσ. 469-470 ἀναφέρει τὰ παρακάτω «μαργαριτάρια», ὅπως τὰ χαρακτηρίζει, ἀπὸ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη: κουράγιο, κανγάς, μπελάς, κουβέντες, σεργιάνι, ταβάνι, ἀναγνωστήρι, σοκάκια, χατίρι, μαγαζιά, πιάτσα κ.ἄ. Μὲ τὶς λέξεις αὐτές, ὑποστηρίζει ὁ Α. Ε. Μέγας, ἡ γλῶσσα μας «ἐκχυδαῖζεται καὶ διαστρευλώνεται». Ἡ σημερινὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα μᾶς ἔδειξε ποῖος εἶχε δίκιο. Ἀλίμονο ἂν σήμερα θεωρούσαμε «μαργαριτάρια» τὶς παραπάνω λέξεις! Ξένες λέξεις, ὅπως κέφι, νάζι, λεβεντιὰ ἔχουν ἐνταχθεῖ ἀρμονικὰ στὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιο καὶ ὁ λαὸς τὶς νιώθει δικές του. Κανεῖς

65. Μεσεβρινός (= Α. Μυστακίδης), Ἡ προδομένη γλῶσσα, Ἀθήνα 1974, σσ. 290-291. (Τὰ τετράδια τοῦ Ρήγα, 11).

66. Βλ. «Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου» 5 (1915), Ἀθήνα 1916, σ. 296. Γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ψυχάρη καὶ τοὺς ἀγῶνες του γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς γλώσσας βλ. Ε. Κριαρᾶ, Ψυχάρης, Ἰδέες, αγῶνες, ὁ ἄνθρωπος, Ἀθήνα ²1981.

δὲν σκέπτεται λ.χ. σήμερα ὅτι ἡ λ. σπίτι, πού μπῆκε σὲ παλιότερη φάση στὴ γλώσσα μας, εἶναι δάνειο ἀπὸ τὴ λατινική. Ἦδη τὸν 18ο αἰώνα ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ στὴν «Περὶ παίδων ἀγωγῆς» πραγματεία του ⁶⁷ ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν καταλάβαινε τὶς λέξεις τζοῦπρα, κουβένδα κ.ἄ., πού βρίσκονταν σὲ συχνὴ χρῆση στὸ στόμα τοῦ λαοῦ.

Ριζικὴ ἀναθεώρηση τῶν ἀπόψεων ὡς πρὸς τὴν ἀξία τῶν διαλεκτισμῶν ἔγινε μετὰ τὶς γνωστὲς ἀπόψεις τοῦ Fallmerayer, ὁπότε ἀναπτύχθηκε στὴν Ἑλλάδα ἓνα εἶδος «γλωσσικῆς ἀρχαιολογίας» μὲ σκοπὸ τὴν ἀνεύρεση ἀρχαϊσμῶν στὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, ὅπως ἀναφέραμε πιὸ πάνω ⁶⁸. Τότε «ὡς διὰ μαγείας» βρέθηκαν ἑκατοντάδες λέξεις πού θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσαχθοῦν στὴ γραφομένη γλώσσα. Ὁ Γ. Χατζιδάκις ⁶⁹ μάλιστα τόνισε ὅτι «ἐνίοτε συμβαίνει ὥστε ἡ λαλουμένη νὰ ἔχη λέξεις ἀνθ' ὧν οὔτε ἡ ἀρχαία εἶχε τι ἀνάλογον οὔτε ἡ νῦν γραφομένη ἐπλουτίσθη ἀκόμη. Πρβ. προπόδια (ἀντὶ περιπόδια) = τὰ μάλλινα τσουράπια ἐν Ἠπείρῳ. Τὰ ἀπογονίγια = ἐστίασις ἐπὶ γεννήσει πρωτοτόκου, τὰ βαφτίσια, οἱ γαμηλιῶτες κτλ.». Δὲν εἶναι ἐξ ἄλλου λίγοι οἱ ἐπιστήμονες πού πρότειναν νὰ εἰσαχθοῦν διαλεκτικὲς λέξεις στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ γλώσσα καὶ νὰ ἀντικαταστήσουν πολλὰς ξενικὰς. Ἀκολουθεῖ μικρὴ ἐπιλογή:

Ὁ Γ. Χατζιδάκις πρότεινε:

Ἀντὶ γιαούρτι νὰ λέμε *ὀξύγαλα*

» κουτουροῦ	» ἀπὸ κοπῆς ἢ ἀπὸ κομματιοῦ
» λίμα (ρίνη)	» φαγόξυλο (Θράκη), ξυλοφάγος (Κρήτη)
» ραδίκια	» πικραλίδες
» φράουλες	» χαμοκέρασα

Ὁ Φ. Κουκουλὲς ⁷⁰ πρότεινε τὴν καθιέρωση πολλῶν διαλεκτικῶν λέξεων, ὅπως:

Ἀντὶ δράμια νὰ λέμε *ἀντιζύγια* (Αἶνος)

» μασιά	» διλάβι (Μελένικο), ξυλλάβι (Σφακιά)
» νταμάρι	» λατόμι (Χίος), πετροκοπειὸ (Πάτμος)
» σεφτὲς	» εὐαρχισμὸς
» ταμπάκινο (βυρσοδεψεῖο)	νὰ λέμε <i>γναφειὸ</i> (Κύπρος)
» φαράσι	» ψυχολόγος (Μακεδονία).

67. Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, Πραγματεία περὶ παίδων ἀγωγῆς ἢ Παιδαγωγία, Ἐνετίησι 1779, σ. 138.

68. Μεγάλος ἀριθμὸς ἀρχαϊσμῶν πού ἐπιζοῦν σὲ νεοελληνικὰς διαλέκτους εἶναι συγκεντρωμένος στὸ Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten τοῦ Ν. Ἀνδριώτη, Wien 1974. Σύγκρ. σημ. 81. Στὸ λεξικὸ αὐτὸ ὑπάρχουν συνολικὰ 6718 λήμματα. Τὸ ἔργο ἔγινε δεκτὸ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ ἐπαινετικὰ σχόλια. Βλ. Chr. Charalambakis, Forschungsbericht über die sprachwissenschaftlichen Studien in Griechenland. Eine Auswahlbibliographie der letzten 10 Jahre (1971-1980), βλ. πιὸ κάτω στὸ τεῦχος αὐτό, σ. 53 κ.έ.

69. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Ἐκθεσις περὶ τῶν εἰς τὸν γλωσσικὸν διαγωνισμὸν τοῦ συλλόγου «Κοραῆ» ὑποβληθέντων πονημάτων, Ἀθήνησιν 1892, σσ. ιστ'-ιζ'.

70. Φ. Κουκουλέ, Ἀρχαῖαι, μεταγενέστεραι καὶ ἀκαταχώριστοι Ἑλληνικαὶ λέξεις ἐν τῇ Κοινῇ Νεοελληνικῇ καὶ τοῖς ιδιώμασιν, «Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν» 29 (1954), 502-548. Βλ. ἰδιαιτέρα σ. 504.

Είναι κοινή διαπίστωση ότι η γλώσσα δέν υποτάσσεται στις όρέξεις τῶν λογίων, δέν εἶναι κάτι πού μπορεῖ νά κατασκευαστεῖ μέσα στά γραφεῖα τους. Ἀκολουθεῖ ἀνεπηρέαστη τὸ δικό της δρόμο. Ὅπως ὁ χαλβὰς δέν μπόρεσε νά γίνει μελιτοβουτυραλευρόπολτος οὔτε ὁ μπακλαβὰς μελιτοβουτηροπολυπέτηρος, ὅπως θέλησε ὁ Κ. Ἀσώπιος⁷¹ δέν ἔγινε οὔτε ὁ σεφτές εὐαρχισμός⁷². Ἐνας βασικός λόγος πού δέν μπόρεσαν νά ἐπικρατήσουν οἱ ἀπόψεις τῶν λογίων εἶναι ὅτι αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἢ λέξη μὲ τὴ διαλεκτικὴ της μορφή παρουσιάζεται σὲ στερεότυπες ἢ παροιμιώδεις ἐκφράσεις καὶ δύσκολα μπορεῖ νά ἀλλάξει. Μερικὰ παραδείγματα: Ὁ Φ. Κουκουλὲς (βλ. σημ. 70) προτείνει νά λέμε ἀντὶ κουμάσι⁷³ ὀρνιθοκοίτης (Σφακιὰ Κρήτης) δέν μᾶς λέει ὅμως πῶς θὰ μεταγλωττίσουμε τὴ φράση: «Σὲ ξέρω ἐγὼ τί κουμάσι εἶσαι!». Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὴν περίπτωση τῆς λ. μπάγκος = προβολή. Θὰ ποῦμε: «Κάθε κατεργάρης στὴν προβολή του;». Ὅπως εἶδαμε, οἱ ὀπαδοὶ τῆς καθαρῆς ὑποστήριξαν τὴ χρῆση διαλεκτικῶν στοιχείων μόνο γιὰ τὴν ἀντικατάσταση ξένων λέξεων⁷⁴.

Στὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους βρίσκουμε συχνὰ πολλές ἀρχαῖες, μεταγενέστερες ἢ μεσαιωνικὲς λέξεις ἐνῶ ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ χρησιμοποιεῖ ἀντίστοιχα ξενόγλωσσα στοιχεῖα. Μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα⁷⁵:

ἀμπάρι (τουρκ.)	— σάρπος (Ἡσύχ.) Πόντος
κατσίκι (ἀλβαν. ἢ τουρκ.)	— ἔριφος: Ἀστυπ., Κάσ., Κρήτη, Κύθν., Νάξ., Σέριφ., Τσακων., Χίος
κεσές (τουρκ.)	— φωκᾶς (βλ. Ἡσύχ. ἀλάβαστρον· φωκάδιον)
κοτέτσι (σλαβ.)	— κίστη: Κύπρος (γίστη)
κουβὰς (τουρκ.)	— κάδος: Σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος (Ἀθήνα, Θήρα, Κύθν., Κύπρ., Λευκάδα)
λεκές (τουρκ.)	— κηλίδιον: Πόντος (κηλίδ(ιν))

71. Στ. Κουμανούδη, Συναγωγὴ νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν, 2 τόμ., Ἐν Ἀθήναις 1900 (Ἀνατύπ. σὲ ἓνα τόμο μὲ πρόλογο τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἀθήνα 1980), βλ. λ. Στὸ σπουδαῖο αὐτὸ ἔργο βλέπουμε τὴν προσπάθεια τῶν λογίων νά δημιουργήσουν νέες λέξεις πού θὰ ἀνταποκρίνονταν στὶς σύγχρονες ἀνάγκες τῆς ζωῆς. Πολλὲς ἀπ' αὐτὲς τίς λέξεις περιέπεσαν σὲ ἀφάνεια. Τὸ ἀλκοὸλ λ.χ. δέν μπόρεσε νά γίνει οἰνάχνιον, οὔτε τὸ ραντεβου παρευρετήριον (συνεντευκτήριον). Δέν εἶναι ἐξ ἄλλου εὐκόλο νά ἐξηγήσουμε γιὰτὶ ἐπικράτησε ἡ λέξη διαμέρισμα καὶ ὄχι ἡ λέξη οἰκομέρισμα πού προτάθηκε στά τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ πού σημασιολογικὰ ἀνταποκρίνεται πιὸ πολὺ στά πράγματα. Κανεὶς δέν λέει σήμερα πεζοπάτιον ἀλλὰ πεζοδρόμιον. Κατὰ τὸ γυναικολόγος πλάστηκε ἡ λέξη παιδολόγος, ἐπικράτησε ὅμως ἡ λέξη παιδίατρος κ.ο.κ.

72. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀμαντος, ἔ.ἀ., σ. 13, πρότεινε πρὶν ἀπὸ 60 χρόνια νά λέμε ἤρχετο ἀντὶ τοῦ διαλεκτικοῦ τύπου ἐρχότανε. Σήμερα ὅμως ὁ τύπος ἐρχόταν(ε) ἔχασε τὸ διαλεκτικὸ χαρακτήρα του, ἀφοῦ χρησιμοποιεῖται σὲ πανελλήνια κλίμακα.

73. Τὴ λέξη κουμάσι τὴ βρίσκουμε ἤδη στὸν Ἡσύχιον (ἐκδ. Κ. Latte) κ 3831 κουμάσιον· τὸ τῶν ὀρνίθων οἶκημα.

74. Πβ. Κ. Ἀμαντος, ἔ.ἀ. σ. 8-9: «Διατί νά μὴ ἀντικαταστήσωμεν π.χ. τὸ ταβάνι διὰ τῆς ὠραίας διαλεκτικῆς λέξεως οὐρανιά;».

75. Τὰ παραδείγματα πού παραθέτουμε εἶναι παρμένα ἀπὸ τὸ Lexikon der Archaismen, ἔ.ἀ., τοῦ Ν. Ἀνδριώτη, σὲ ὅποιο μπορεῖ νά ἀνατρέξει κανεὶς γιὰ περισσότερα στοιχεῖα.

μαϊντανός (τουρκ.)	— πετροσέλινον: Κάτω Ίταλία
μέντα (ιταλ.)	— μίνθα (μίνθη): Κάτω Ίταλία
μπακιρένιος (τουρκ.)	— χάλκινος: Πόντος
μπάτσος (έβραιογερμανικό), χαστούκι	— κόσσος: Πελοπόννησος
μπονάτσα (βενετ.)	— γαλήνη: Μεγίστη, Πόντος, Σκυρος (Δυτ. Κρήτη: γαλήνα)
μπράτσο (βενετ.)	— βραχιόνιον: Καππαδ., Κέρκ., Νάξ., Πόντ., Ρόδος
πετιμέζι (τουρκ.)	— έψημα: Άστυπ., Καππαδ., Κύπρ.
πουρμπονάρ (γαλλ.), μπαξίσι (τουρκ.)	— φιλοτιμία (φιλοτιμιά, φ'λουτιμιά) Ήπειρος
ρέγγα (βενετ.)	— ταρίχιον: Καππαδ.
σακάτης (τουρκ.)	— ζαγκλός: Ήπειρος, (Κρήτη: ζουγλός), κ.ά. παράσημος: Πελοπόννησος (Κρήτη: παράσουμος)
σόλα (προβηγκ.)	— κάσσυμα (κάττυμα): Άπουλία (Κάτω Ίταλία)
χουρμάς (τουρκ.)	— φοινίκιον (φοινίκι): Κύπρ., Λευκ., Μακεδονία.

Ο Μεσεβρινός, έ.ά. υποστηρίζει ότι «γενικά τὰ διαλεκτικά στοιχεΐα είναι χρήσιμα μόνο σε περίπτωση που ή λαλιά δέν έχει ανάλογο τύπο ή λέξη». Τήν άποψη όμως αύτή — που περιορίζει όπωσδήποτε τή σημασία και τή δυνατότητα έκφράσεως λεπτών σημασιολογικών έννοιών και άποχρώσεων που έχουν πολλές διαλεκτικές λέξεις — είχε ήδη υποστηρίζει ο Κ. Άμαντος.

Πιστεύουμε με τον Κ. Άμαντο ότι τὰ διαλεκτικά στοιχεΐα θα γίνουν γνωστότερα, και πολλά άπ' αυτά θα μπούν στην κοινή νεοελληνική, όσα δέν έχουν ήδη καταξιωθεί, όταν χρησιμοποιούνται άπό μεγάλους συγγραφείς και ποιητές. Γενικά όμως τὰ ιδιωματικά στοιχεΐα άποφεύγονται στον κανονικό γραπτό λόγο και άνάλογες συστάσεις γίνονται άπό πολλούς δημοτικιστές για να έπιτευχθεί με τον τρόπο αυτόν ή όμοιογένεια στη γλώσσα ⁷⁶.

5. Μεθοδολογικά προβλήματα. Κριτική των άπόψεων του Α. Mirambel

Ο Α. Mirambel σε μελέτη του που ανακοινώθηκε στο Α' Διεθνές Συνέδριο Βαλκανικών Σπουδών στη Σόφια (βλ. σημ. 9) άσχολείται με τὸ πρόβλημα των διαλεκτικών στοιχείων στη νεοελληνική λογοτεχνία. Τὰ στοιχεΐα αυτά τὰ χωρίζει ο Mirambel σε δύο ένότητες: 1. Στην πριν άπό τον 19ο αΐωνα περίοδο (λογοτεχνική-διαλεκτική παραγωγή στην Κρήτη, την Κύπρο, τή Χίο και τή Ρόδο) και 2. στην περίοδο του 19ου και 20οῦ αΐωνα. Ο Mirambel κάνει τήν παρακάτω διάκριση:

1. Οί «ίδρυτές» του δημοτικισμού Ψυχάρης, Πάλλης, Έφταλιώτης υποστήριξαν ότι, όταν ή δημοτική δέν έχει τήν κατάλληλη λέξη μπορούμε να τή δανειστούμε άπό τες διαλέκτους. Ο Ψυχάρης μάλιστα χρησιμοποίησε και πολλούς περιττούς διαλεκτισμούς. Αναγνώρισαν δηλ. τήν ίσχύ των διαλέκτων και προτίμησαν να δα-

76. Βλ. χαρακτηριστικά τες άπόψεις του Ε. Κριαρά, Τὸ μάθημα των νέων ελληνικών και ή κανονικότητα τής γραπτής μας γλώσσας, Εΐσηγήσεις ΚΕΜΕ, Άθήναι 1976, σ. 336. Η μελέτη άνατυπώθηκε στον τόμο για τή δημοτική γλώσσα, έκδ. Γρηγόρη, έ.έ.

νειστοῦν ἀπ' αὐτὲς λέξεις παρὰ νὰ καταφύγουν σὲ νεολογισμοὺς ἢ σὲ δάνεια ἀπὸ ξένες γλῶσσες.

2. Χρήση διαλεκτισμῶν ὡς «γραφικῶν» στοιχείων, ἢ λέξεων μὲ ἔντονο διαλεκτικὸ χρῶμα: Παπαδιαμάντης, Κονδυλάκης, Χατζόπουλος (στοιχεῖα τῆς θεσσαλικῆς διαλέκτου). Τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα τῶν συγγραφέων αὐτῶν παρουσιάζονται κυρίως στὰ διαλογικὰ μέρη.

3. Χρήση μεγάλου ἀριθμοῦ διαλεκτικῶν τύπων παράλληλα μὲ τὴ χρήση τῆς δημοτικῆς. Ὁ Θεοτόκης δὲν χρησιμοποιεῖ μόνο λεξιλογικὰ ἀλλὰ καὶ μορφολογικὰ καὶ φωνητικὰ στοιχεῖα τοῦ ἑπτανησιακοῦ ἰδιώματος.

4. Χρήση διαλεκτικῶν στοιχείων ποὺ ἀνήκουν σὲ ὀρισμένες περιοχὲς στὶς ὁποῖες διαδραματίζονται τὰ γεγονότα: Μυριβήλης, Βενέζης, Καζαντζάκης, Πρεβελάκης. Θὰ ἀξίζε, τονίζει ὁ Mirambel, νὰ μελετηθεῖ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιοῦν οἱ παραπάνω συγγραφεῖς τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα: διαλογικὰ μέρη, περιγραφή, κ.λπ. καὶ καταλήγει: «Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν καθαρεύουσα ἡ δημοτικὴ ἀναγνωρίζει τὴν ἰσχὺ τῶν διαλέκτων καὶ στὴν περιοχὴ τῆς λογοτεχνίας».

Ὁ Mirambel διακρίνει διπλῆ ἐξέλιξη ὅσον ἀφορᾷ τὴ χρήση διαλεκτικῶν στοιχείων στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία:

1. Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνικὴ γλῶσσα βασίζεται σὲ διαλεκτικὸ ὑπόστρωμα ποὺ εἶναι ἔκδηλο σὲ πολλοὺς λογοτέχνες.

2. Ἡ «πρόσφατη» τάση νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ λογοτέχνες διαλεκτικὰ στοιχεῖα μὲ ὑπεροχὴ τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας.

Ὁ Mirambel τελειώνει τὸ ἄρθρο του μὲ τὸ ἐρώτημα: Μπορεῖ ἡ γλῶσσα τῆς λογοτεχνίας νὰ στηριχθεῖ μόνο στὴν κοινὴ νέα ἑλληνικὴ ἢ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀντλήσει στοιχεῖα ἀπὸ τὶς διαλέκτους; Στὸ σημεῖο αὐτὸ βλέπει ὁ ἐπιφανὴς γάλλος μελετητῆς τῆς γλώσσας μας μιὰ νέα πλευρὰ τοῦ λεγομένου «γλωσσικοῦ ζητήματος».

Κρίνοντας τὶς ἀπόψεις τοῦ Α. Mirambel ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα:

1. Ἡ διάκριση τῶν διαλεκτικῶν στοιχείων ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία — καὶ κατ' ἀντιστοιχία τῶν συγγραφέων ποὺ χρησιμοποιοῦν διαλεκτισμοὺς — σὲ 4 κατηγορίες δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι δὲν ὑπάρχουν σαφεῖς διαχωριστικὰ ὅρια. Ὁ Mirambel τοποθετεῖ σὲ διαφορετικὸ ἐπίπεδο τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Κονδυλάκη ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο χρησιμοποιοῦν διαλεκτικὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν μιὰ κάποια «γραφικότητα». Δὲν μπορούμε ὅμως νὰ μὴν ἰσχυρισθοῦμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸν Καζαντζάκη ἢ τὸν Πρεβελάκη ποὺ ὁ Mirambel τοὺς κατατάσσει σὲ ἄλλη ομάδα. Φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τεθοῦν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο ὁ Κονδυλάκης καὶ ὁ Πρεβελάκης, ὁ λόγος ὅμως δὲν εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀναφέρει ὁ Mirambel. Πιὸ συγκεκριμένα: Ὁ Κονδυλάκης⁷⁷ χρησιμοποιεῖ, σκό-

77. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Κονδυλάκης ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς κρητικῆς διαλέκτου τῆς ὁποίας ἦταν φυσικὰ βαθὺς γνώστης. Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν βρίσκονται τὰ ὑπ' ἀριθμ. 268 (1920), 269 (1920), 323 (1918-19), 324 (1918) καὶ 325 (1919) χειρόγραφα του μὲ πλούσιο γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπ' ὅλη τὴν Κρήτη, ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ ἐκδοθοῦν σύντομα.

πιμα ίσως, λίγες κρητικές λέξεις στα διηγήματα του ενώ ο Πρεβελάκης με αίσθητά πιο προηγμένο γλωσσικό αίσθητήριο χρησιμοποιεί γνησιότερα κρητικά διαλεκτικά στοιχεία με λεπτές σημασιολογικές αποχρώσεις που δύσκολα θα τα αναζητούσε κανείς στην κοινή νέα ελληνική. Τόν Θεοτόκη τόν κατατάσσει ο Mirambel σε διαφορετική ομάδα, επειδή δέν χρησιμοποιεί μόνο λεξιλογικά αλλά και μορφολογικά και φωνολογικά στοιχεία τής έπτνησιακής διαλέκτου. Μήπως όμως δέν μπορούμε να πούμε τὸ ίδιο και για τὸν Καζαντζάκη ἢ τὸν Πρεβελάκη; "Ολοι σχεδὸν οἱ λογοτέχνες που χρησιμοποιοῦν ἀρκετὰ διαλεκτικά στοιχεία στὸ ἔργο τους κάνουν παράλληλα χρήση λεξιλογικῶν κυρίως, ἀλλὰ και μορφολογικῶν και φωνολογικῶν στοιχείων.

2. Ὁ Mirambel στὴν παραπάνω μελέτη του ἀγνοεῖ ἐντελῶς ἓνα βασικὸ στοιχεῖο: Δέν μᾶς λέει οὔτε μία λέξη για τὸ πλῆθος τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων — πεζῶν και ποιητικῶν — που ἔχουν γραφτεῖ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα μέχρι σήμερα σὲ ἀμιγῆ διάλεκτο. Στὸν τομέα αὐτὸ πρέπει νὰ γίνουν πολλές ἐπὶ μέρους ἔρευνες. Τὸ βασικὸ πρόβλημα που ἀνακύπτει εἶναι: Μέχρι ποιῶ σημείου μποροῦν τὰ ἔργα αὐτὰ — ὅσο περιορισμένη ἐπίδραση και ἂν ἔχουν — νὰ ἐπηρεάσουν τὴν εἰσδοχὴ διαλεκτικῶν λέξεων στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνικὴ γλῶσσα;

3. Ὁ Mirambel δέν θίγει ἓνα ἀκόμα πρόβλημα: Πολλές φορές εἶναι δύσκολο νὰ γίνει στὸ ἔργο ἐνὸς λογοτέχνη διάκριση τῶν γνήσιων διαλεκτικῶν τύπων ἀπ' αὐτοὺς που δημιούργησε ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας. Οἱ «διαλεκτικοὶ νεολογισμοὶ» ἢ «ψευδοδιαλεκτισμοὶ» παράλληλα με τὰ ιδιόλεκτα πρέπει νὰ ἀπασχολήσουν τοὺς εἰδικούς, πράγμα που δέν ἔχει γίνει μέχρι σήμερα σὲ καμιά ἀπὸ τὶς λιγοστὲς μελέτες γύρω ἀπὸ τὴ χρήση διαλεκτικῶν στοιχείων σὲ νεοέλληνες συγγραφεῖς.

4. Τὰ διαλεκτικά στοιχεία που συναντᾶμε στὴν πεζογραφία δέν πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο με τοὺς διαλεκτισμοὺς που βρίσκουμε στὴν ποίηση. Θὰ ἀξίζε τὸν κόπο νὰ γίνουν συγκριτικὲς ἔρευνες για νὰ διαπιστωθεῖ ποιές διαλεκτικὲς λέξεις χρησιμοποιοῦνται περισσότερο στὴν ποίηση και ἂν ὑπάρχει ἀριθμητικὴ ἀντιστοιχία με τὶς λέξεις που χρησιμοποιεῖ ὁ ἴδιος συγγραφέας στὸ πεζογραφικὸ του ἔργο. Στὸν τομέα αὐτὸ μπορεῖ νὰ προσφέρει πολλὰ ἢ ἀγνωστὴ σχεδὸν στὴν Ἑλλάδα ἐφηρμοσμένη γλωσσολογία και εἰδικὰ ἢ «μαθηματικὴ γλωσσολογία». Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ παρενθετικά ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τῆς καθαρεύουσας ἔδειχναν ἀνεκτικὴτητα στὴ χρήση διαλεκτικῶν στοιχείων στὴν ποίηση, τὰ καταδίκασαν ὅμως ὅταν γινόταν χρήση τους στὴν πεζογραφία⁷⁸. Στὴν ποίηση τῶν τελευταίων χρόνων δέν εἶναι αἰσθητὴ ἢ χρήση διαλεκτισμῶν. Σὲ πολλοὺς νέους ποιητὲς ὑπάρχουν ἀφθονοὶ σύνθετοι νεολογισμοὶ και σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις εἶναι ἐκδηλές οἱ ξενικὲς ἐπιδράσεις.

78. Στὴν «Ἑστία» 3 (1878), τεῦχ. 126, σσ. 337-338 δημοσιεύεται ἐπιστολὴ τοῦ Βηλαρᾶ «πρὸς τὸν υἱὸν του» και ἀκολουθεῖ «χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἰωάννου Βηλαρᾶ» ἀπὸ τὸν Ν. Δραγούμη: «Αἱ περὶ τῆς γλώσσης ὅμως και ὀρθογραφίας ιδέαι αὐτοῦ ἦσαν πάντῃ ιδιόρρυθμοι. Καὶ εἰ μὲν στιχουργῶν μόνον μετεχειρίζετο τὴν διάλεκτον τῆς ἰδιαίτερας αὐτοῦ πατρίδος, λόγος μηδεὶς ἀλλὰ νὰ λέγη πεζογραφῶν τῆς ἀληθινῆς μάθησης, τοῦ Ξενοφῶντα, τὰ σκολιά... τεκμηριοῖ παράδοξόν τι νόσημα τῆς κριτικῆς τοῦ ἀνδρὸς δυνάμεως». Βλ. και Ἀχιλλ. Τζαρτζάνου, Τὸ γλωσσικὸ μας πρόβλημα, ἔ.ἀ., σ. 6.

Καί στον τομέα αυτό λείπουν οι απαραίτητες προεργασίες που θα μᾶς βοηθήσουν να βγάλουμε θετικά συμπεράσματα.

Μετά απ' αυτά καταλήγουμε στην παρακάτω συμβατική ταξινόμηση τῶν διαλεκτικῶν καὶ ιδιωματικῶν στοιχείων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν χρησιμοποιοῦνται μέσα στὸ λόγο ἢ σὲ διαλογικὰ μέρη:

1. Εὐκαιριακὴ χρῆση (προσεκτικὴ ἐπιλογή) διαλεκτικῶν στοιχείων ἀπὸ μιὰ ἢ περισσότερες διαλέκτους. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ παρατηρεῖται ἰδιαίτερα στὴν ποίηση. Πολλές φορές πρόκειται γιὰ «διακοσμητικά», «γραφικὰ» στοιχεῖα τοῦ λόγου: Σολωμός, Παλαμᾶς, Γρυπάρης, Μαβίλης, Σικελιανὸς κ.ἄ.

2. Περιορισμένη χρῆση διαλεκτικῶν στοιχείων (προσπάθεια γλωσσικῆς ἀπλουστεύσεως τῆς διαλέκτου): Παπαδιαμάντης, Κονδυλάκης.

3. Μεγάλη χρῆση διαλεκτισμῶν (λεξιλογικά, φωνολογικά, μορφολογικά στοιχεῖα): Θεοτόκης, Κρυστάλλης, Καζαντζάκης, Πρεβελάκης.

4. Κατάχρηση διαλεκτισμῶν: Ψυχάρης καὶ κυρίως ὁ Πάλλης.

5. Λογοτεχνικά ἔργα γραμμένα σὲ ἀμιγῆ διάλεκτο ⁷⁹. Διακρίνονται σὲ 3 κατηγορίες: α) πεζὸ (ἠθογραφίες), β) ποιητικὸ, γ) θεατρικὸ (Πόντου, Κρήτης, Κύπρου).

79. Ἀπὸ τὴν πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ μερικὰ ἔργα:

Πόντος: Ὁδ. Λαμπίδη, Λογοτεχνικά κείμενα τῆς νεοποντιακῆς διαλέκτου. Βιβλιογραφικὴ συμβολὴ τῶν ἐτῶν 1922-1972, «Ἀρχεῖον Πόντου» 33 (1975-1976), 209-242. Ἡ βιβλιογραφία αὕτη εἶναι ἡ πρώτη, ἀπ' ὅσο ξέρω, αὐτοῦ τοῦ εἴδους στὴν Ἑλλάδα. Ἐξαντλητικὴ καὶ ὑπεύθυνη θὰ ἀποτελέσει τὴ βάση γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ποντιακῆς διαλέκτου — μὲ ὅλες τὶς ἐπιφυλάξεις πού ἰσχύουν γιὰ τὴ γνησιότητα ἀποδόσεως διαλεκτικῶν τύπων στὰ ἔργα αὐτὰ — μετὰ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφή. Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ γίνουν ἀνάλογες βιβλιογραφίες καὶ γιὰ ἄλλες διαλεκτικὲς περιοχὲς τῆς πατρίδος μας, ἰδιαίτερα τῆς Κύπρου καὶ τῆς Κρήτης.

Κύπρος: Β. Μιχαηλίδου, Ποιήματα, Ἐν Λεμεσῷ 1911. Στὸν πρόλογο τοῦ μικροῦ βιβλίου πού ἔγραψε ὁ Χρ. Σ. Χουρμούζιος, ὁ Μιχαηλίδης ἀποκαλεῖται «Μιστράλ τῆς Κύπρου». Στυλ. Κυριάκια, Ποιήματα σατυρικά ἀλλ' ὅμως καὶ διδακτικὰ εἰς ἔμμετρον γνησίαν κυπριακὴν διάλεκτον, Λάρνακα 1932. Γιὰ τὸ σχετικὸ ὕλικὸ βλ. τὴν Κυπριολογικὴ βιβλιογραφία πού δημοσιεύουν οἱ Γ. Γεωργαλλίδης, Κ. Κύρρης, Θ. Παπαδόπουλλος καὶ Μ. Χριστοδούλου στὴν «Ἐπετηρίδα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου».

Κρήτη: Γιὰ σύγχρονα κείμενα στὴν κρητικὴ διάλεκτο καὶ γιὰ νεοελληνικὰ λογοτεχνικὰ ἔργα μὲ κρητικὸς ιδιωματισμὸς βλ. Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, Γλωσσογεωγραφικαὶ διερευνήσεις εἰς τὴν κρητικὴν διάλεκτον, Ἐν Ἀθήναις 1969, σ. 86 κ.έ. Βλ. τοῦ ἰδίου, Ἡ γλῶσσα συγχρόνου πεζοῦ κρητικοῦ κειμένου, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο «Μνήμη» Γεωργίου Ἰ. Κουρμούλη, Ἀθήναις 1980, σσ. 19. Ἀπὸ τὰ νεώτερα σχετικὰ ἔργα ξεχωρίζει ἡ ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Σπ. Λίτινα, Κρητικὲς ρίμες, Ἀθήνα 1977 (95 ποιήματα σὲ κρητικὸ ἰδίωμα) καὶ ἡ μετάφραση τῆς Ὀδύσειας τοῦ Ὀμήρου ἀπὸ τὸν Γ. Ψυχουντάκη, Ἀθήνα 1979.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ: Σπ. Σκιαδαρέση, Ἡ βλοημένη τράπουλα. Κεφαλονίτικη παράδοση γραμμένη στὸ τοπικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα, *Mélanges Octave et Melpo Merlier*, τόμ. 2, Athènes 1956, σσ. 379-392. (Λεξιλόγιο στίς σσ. 393-395). Λ. Παπασιόρη, Ἡ παλιὰ Κοζάνη. Ποιήματα γραμμένα στὸ κοζανίτικο ἰδίωμα (μὲ λαογραφικὲς καὶ γλωσσολογικὲς παρατηρήσεις), Θεσσαλονίκη 1972. Σύγκρ. Χρ. Χαραλαμπίκη, ἔ.ἄ., κυρίως σσ. 99 καὶ 106 σημ. 8, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ μὲ θράκες λογοτέχνες βιβλιογραφία.

Στήν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν τὰ διάφορα «νάκλια» ποὺ δημοσιεύονται κυρίως σὲ τοπικὲς ἑφημερίδες καὶ περιοδικά ⁸⁰.

Φυσικὰ καὶ ἡ ταξινόμηση αὐτὴ δὲν ἐξαντλεῖ ὅλες τὶς περιπτώσεις χρήσεως διαλεκτικῶν στοιχείων. Εἶναι ἀπαραίτητη ἡ συστηματικὴ μελέτη τῆς γλώσσας τοῦ κάθε λογοτέχνη χωριστὰ γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ καταλήξουμε σὲ ὀριστικὰ συμπεράσματα.

6. Προτάσεις - Συμπεράσματα

Οἱ νεοελληνικὲς διάλεκτοι ἔχουν προσφέρει πολλὰ στὴν ἔρευνα τῆς ἀρχαίας ⁸¹ καὶ τῆς μεσαιωνικῆς μας γλώσσας ⁸². Ἄλλο τόσο πλούτισαν τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ γλώσσα μὲ λέξεις καὶ ἐκφράσεις ποὺ δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ μᾶς δώσει ἡ καθαρὴ ῥεῦσα. Τώρα μάλιστα ποὺ ἡ Πολιτεία καθιέρωσε τὴ δημοτικὴ γλώσσα καὶ ἡ χρῆση τῶν ἰδιωμάτων περιορίζεται ὀλοένα καὶ περισσότερο ἤρθε ἡ κατάλληλη στιγμή νὰ ἐρευνηθεῖ ἡ προσφορὰ τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων στὴ διαμόρφωση τῆς λογοτεχνικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς γλώσσας. Μιὰ λαϊκὴ, μιὰ διαλεκτικὴ ἢ ἰδιωματικὴ λέξη, ὅταν χρησιμοποιεῖται ὅπου καὶ ὅπως πρέπει «δὲν προσκρούει στὸ γλωσσικὸ αἶσθημα ἀλλὰ τέρπει καὶ συγκινεῖ».

Μὲ βάση τὰ ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα ποὺ παρουσιάσαμε πιστεύουμε ὅτι ἔγινε ἀντιληπτὴ ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότητα τῆς μελέτης τῶν διαλεκτικῶν στοιχείων στοὺς διάφορους νεοελληνες λογοτέχνες, τῆς συντάξεως εἰδικῶν τοπικῶν βιβλιογραφιῶν (Κρήτης, Κύπρου κ.ἄ.) μὲ στόχο τὴ συγκρότηση ἑνὸς λεξικοῦ ποὺ θὰ περιέχει ὅλα τὰ διαλεκτικὰ καὶ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὰ ἔργα τῶν λογοτεχνῶν μας ἀπὸ τὴ σύσταση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους μέχρι σήμερα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ θὰ ἦταν προσιτὴ στοὺς νέους ποιητὲς καὶ πεζογράφους ἡ ἀκένωτη πηγὴ τῆς λαϊκῆς σοφίας καὶ θὰ περιορίζονταν ἴσως τὰ κακόγουστα μεταφραστικὰ δάνεια, ἡ λεξιθηρία καὶ οἱ σύνθετοι νεολογισμοί, ποὺ ἐμφανίζονται στὰ ἔργα πολλῶν νέων ποιητῶν ὡς ἐνδημικὴ ἀρρώστια.

80. Εἶναι γεγονός ὅτι πολλὲς φορές ἡ γλωσσοπλαστία τῶν λογοτεχνῶν, καὶ κυρίως τῶν ποιητῶν δημιουργεῖ ψευδοδιαλεκτικὲς λέξεις ποὺ εἶναι ἄγνωστες στὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Στὰ «νάκλια» ἡ μορφή τῆς διαλέκτου εἶναι ἀκόμα πιὸ ἐπίπλαστη. Ἐδῶ θὰ ἔρθει ὁ εἰδικὸς γλωσσολόγος γιὰ νὰ κάμει τὸν ἀπαραίτητο διαχωρισμὸ τῶν γνήσιων διαλεκτικῶν λέξεων ἀπὸ τὶς μὴ γνήσιες. Γιὰ τὰ σχετικὰ προβλήματα βλ. Χρ. Χαράλαμπακη, ἔ.ἄ., σσ. 98-99.

81. Βλ. N. Andriotis, *Lexikon der Archaismen*, ἔ.ἄ., ὅπου βλέπουμε τὴ συγκινητικὴ ἐπιβίωση χιλιάδων ἀρχαϊσμῶν ποὺ ζοῦν ἀκόμα στὸ στόμα τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τῆς ὑπαίθρου καὶ ἐπιβεβαιώνουν κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο τὴν ἀδιάσπαστη γλωσσικὴ παράδοση τῆς φυλῆς μας. Μὲ βάση τὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους διαφωτίζεται ἡ ἐρμηνεία πολλῶν λέξεων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἢ ἀποκαθίσταται ὁ ἀρχικὸς τους τύπος ποὺ δὲν ἔτυχε νὰ μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴ χειρόγραφη παράδοση.

82. G. Anagnostopoulos, *Die Erforschung des Mittelgriechischen und die neugriechischen Dialekte*, «Byzantinische Zeitschrift» 30 (1929-1930), σ. 230 κ.ἑ. Βλ. καὶ τὴ βιβλιογραφία ποὺ συγκέντρωσε ὁ P. S. Costas, *An outline of the History of the Greek Language (with particular emphasis on the Koine and the subsequent periods)*, Chicago 1936, σ. 57 σημ. 3.

Ένα τέτοιο όμως λεξικό δέν μπορεί νά γραφτεῖ μακριά ἀπό τὸ Κέντρο συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν πού διαθέτει ἕνα τόσο πλούσιο καὶ μοναδικὸ στὸ εἶδος του Ἀρχεῖο μὲ γλωσσικὸ ὑλικὸ ἀπὸ κάθε γωνιὰ τῆς ἐλληνικῆς γῆς.

Διαλεκτικὰ στοιχεῖα θὰ ἐξακολουθοῦν νά χρησιμοποιοῦνται στὴ λογοτεχνία μας ἀφοῦ ἡ διάλεκτος εἶναι, καθὼς εἶπε ὁ Goethe, τὸ στοιχεῖο ἀπ' ὅπου ἡ ψυχὴ ἀντλεῖ τὴν ἀναπνοή της⁸³.

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΑΚΗΣ

LA QUESTION DES ÉLÉMENTS IDIOMATIQUES DANS LA LITTÉRATURE NÉO-HELLÉNIQUE

Résumé

Dans cette étude, l'auteur examine ce en quoi les dialectes et idiomes locaux ont contribué à la formation de la langue littéraire néo-hellénique. Les problèmes méthodologiques soulevés par cet examen y sont également discutés.

L'auteur se réfère d'abord à l'attitude négative des lettrés à l'égard de la langue du peuple, puis aux raisons qui, dès le milieu du siècle passé, les amenèrent à reviser leur opinion. Au troisième chapitre, il examine certains exemples caractéristiques d'éléments dialectaux utilisés par des écrivains néo-helléniques et les compare aux articles y relatifs du *Dictionnaire Historique de la langue grecque de l'Académie d'Athènes* : dans l'œuvre de Pandelis Prévélakis *le Soleil de la mort*, il a relevé 335 mots caractéristiques (de ἀ- à γάργαρος), dont 78 sont totalement inconnus du *Dictionnaire historique* ou y figurent avec une acception différente de celle utilisée par Prévélakis. Au chapitre 4, il décrit les origines géographiques des mots dialectaux qui s'incorporèrent à la koïne néo-hellénique. En se fondant sur des exemples concrets, il montre que les dialectes et idiomes néo-grecs utilisent fréquemment des mots anciens, hellénistiques et médiévaux. Ce qui n'est absolument pas le cas de la koïne néo-hellénique, qui fait appel à des éléments étrangers.

Au chapitre cinq, le plus important, l'auteur discute les différents problèmes méthodologiques apparus au cours de sa recherche.

A. Mirambel a consacré deux études au problème des éléments dialectaux dans la littérature néo-hellénique. Après avoir cité les conclusions auxquelles

83. Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, "Απαντα, τόμ. 4, 330. Σύγκρ. τοῦ ἰδίου, 'Ο Goethe καὶ οἱ διάλεκτοι, «Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου» 3 (1913), 292-293 = "Απαντα, τόμ. 8, 158-159.

est parvenu le grand helléniste français, l'auteur exprime son propre point de vue. Il démontre d'abord qu'en classant en quatre catégories les éléments dialectaux — et les écrivains qui les utilisent —, Mirambel ne donne pas une image exacte de la réalité. Il remarque ensuite que Mirambel ne dit absolument rien de toutes les œuvres — en vers et en prose — écrites en dialecte de la fin du 19e s. à nos jours. Ce qui l'amène à se demander dans quelle mesure ces œuvres-là, dont l'influence fut plutôt restreinte, peuvent contribuer à enrichir la langue littéraire de mots dialectaux.

Il est un autre problème que Mirambel n'effleure pas : souvent il est difficile, dans l'œuvre d'un seul écrivain, de distinguer les créations pseudo-dialectales de l'auteur d'avec les emprunts dialectaux proprement dits. La question des « néologismes dialectaux » n'a été étudiée par aucun des rares spécialistes qui se sont penchés sur l'emploi d'éléments dialectaux dans la littérature néo-hellénique. Cette question-là devrait être étudiée par les spécialistes parallèlement à celle des idiolectes. L'auteur prétend que l'on ne doit pas considérer de la même façon les éléments dialectaux que l'on rencontre en prose ou en poésie.

Ensuite l'auteur développe divers problèmes théoriques et méthodologiques. Finalement, il propose une classification des éléments dialectaux et idiomatiques rencontrés dans la littérature néo-hellénique, en admettant qu'il n'y a pas à se soucier du fait qu'ils soient utilisés dans le texte lui-même ou dans des dialogues :

1. Emploi occasionnel (choix attentif) d'éléments dialectaux provenant d'un ou plusieurs dialectes. Ce phénomène s'observe surtout en poésie. Il s'agit souvent d'une sorte d'ornementation destinée à donner une couleur locale au texte : D. Solomos, K. Palamas, I. Gryparis, L. Mavilis, A. Sikélianos etc.

2. Emploi limité d'éléments dialectaux (essai de simplification linguistique du dialecte) : A. Papadiamandis, I. Kondylakis etc.

3. Usage important du dialecte (éléments phonétiques, morphologiques, lexicaux) : K. Théotokis, K. Krystallis, N. Kazantzakis, P. Prévélakis etc.

4. Abus du dialecte : J. Psichari et A. Pallis.

5. Œuvres littéraires écrites entièrement en dialecte. Elles se subdivisent en trois catégories : a) prose (descriptions des mœurs) ; b) poésie ; c) théâtre (Pont, Crète, Chypre).

Les divers recits en dialecte publiés principalement par les journaux et périodiques locaux appartiennent également à cette catégorie-ci.

Il va de soi que cette classification-là ne peut rendre compte de tous les cas d'usage d'éléments dialectaux. Pour parvenir à une classification absolue, il faudrait étudier systématiquement et séparément la langue de chaque écrivain.

Au chapitre six (propositions-conclusions), l'auteur souligne l'urgence qu'il y a à rédiger un dictionnaire qui comprendrait tous les éléments dialectaux et idiomatiques utilisés dans les œuvres des écrivains grecs de la fondation de l'État grec moderne à aujourd'hui. Les jeunes auteurs et poètes auraient ainsi à leur disposition un ouvrage dont la richesse les dissuaderait peut-être d'avoir recours à des traductions maladroitement composées, qui apparaissent dans les œuvres de nombreux poètes telle une maladie endémique.

CHRISTOPH CHARALAMBAKIS